

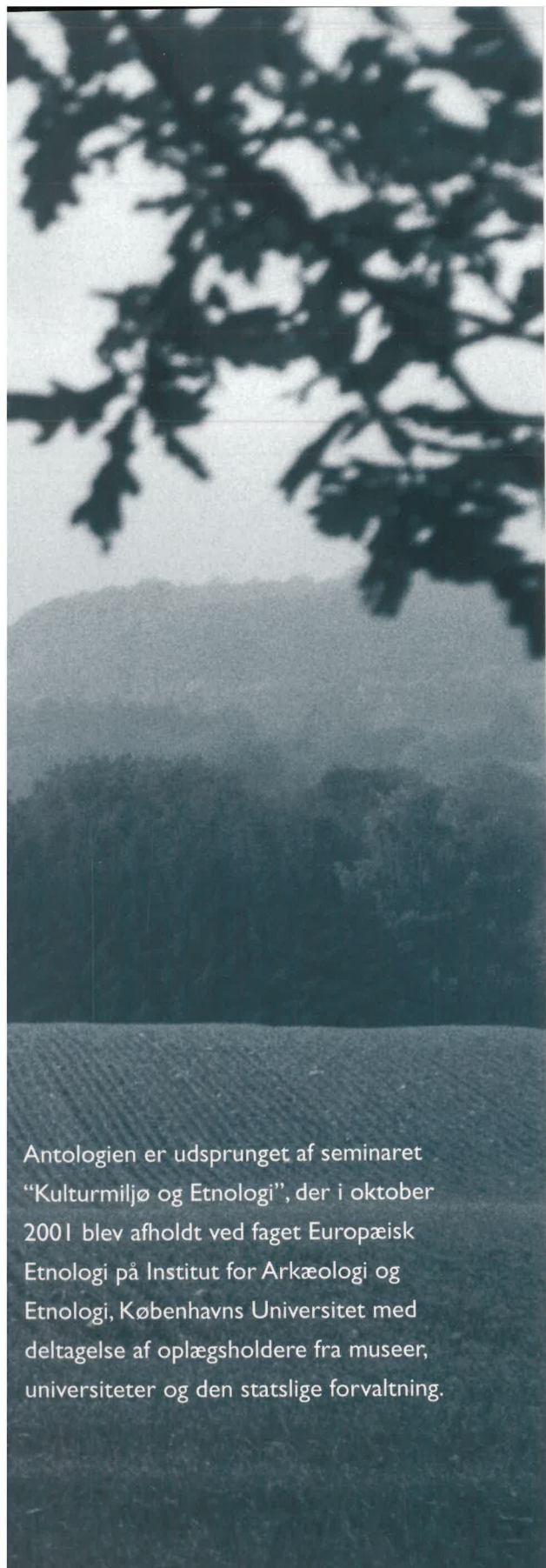
Redigeret af
Nicolai Carlberg
Søren Møller Christensen

Kulturmiljø

– mellem
forskning
og politisk
praksis

Museum Tusulanums Forlag

KULTURMILJØ

Antologien er udsprunget af seminaret "Kulturmiljø og Etnologi", der i oktober 2001 blev afholdt ved faget Europæisk Etnologi på Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet med deltagelse af oplægsholdere fra museer, universiteter og den statslige forvaltning.

ETNOLOGISKE STUDIER

Lone Rahbek Christensen

Hver vore veje

Livsformer, familietyper og kvindeliv

1987, 3. oplag 1997, 173 sider, illustreret

Ole Mørkegaard

Søen, slægten og hjemstavnen

En undersøgelse af livsformer på Åbenrå-egnen 1700-1900

1993. 190 sider, illustreret

Edith Mandrup Rønn

De fattige i ånden

Essays om kultur, normalitet og ufornuft

1996. 432 sider, illustreret, indbundet

Signe Mellemgaard

Kroppens natur

Sundhedsoplysning og naturidealer i 250 år

1998, 2. oplag 2001. 357 sider, illustreret

Bjarne Stoklund (red.)

Kulturens nationalisering

Et etnologisk perspektiv på det nationale

1999, 2. oplag 2002. 234 sider, illustreret

Tine Damsholt

Fædrelandskærlighed og borgerdyd

Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark

i sidste del af 1700-tallet

2000. 369 sider, illustreret, indbundet

Bjarne Stoklund

Tingenes kulturhistorie

Etnologiske studier i den materielle kultur

2003. 240 sider, illustreret, indbundet

Inge Adriansen

Nationale symboler

2003. 2 bind, 1200 sider, illustreret, indbundet

Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.)

Kulturmiljø

Mellem forskning og politisk praksis

2003. Illustreret, indbundet

KOMMENDE:

Jóan Pauli Joensen

I ærlige brudefolk.

Bryllup på Færøerne

2003. Illustreret, indbundet

Museum Tusculanums Forlag

KULTURMILJØ

Mellem forskning og politisk praksis

Redigeret af

Nicolai Carlberg

og

Søren Møller Christensen

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG
KØBENHAVNS UNIVERSITET
2003

Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis
© Museum Tusculanums Forlag og forfatterne, 2003

Baseret på seminaret "Kulturmiljø og Etnologi" afholdt oktober 2001
på Institut for Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Omslag: Pernille Sys Hansen
Sats og tryk: Narayana Press
Sat med: Stempel Garamond
ISBN: 87 7289 871 2
ISSN: 1398 8980

Etnologiske Studier: bind 9
Redigeret af Bjarne Stoklund, Thomas Højrup og Signe Mellemgaard

Omslagsillustrationer: Venligst udlånt af Museet på Kroppedal (foto: Peter Sørenius) samt
Kulturmiljørådet for Københavns og Frederiksberg Kommuner
(foto: Hanne Larsen og Nicolai Carlberg).

Udgivet med støtte fra:
Kulturmiljørådet for Københavns og Frederiksberg Kommuner
Kulturmiljørådet i Roskilde Amt
Kulturmiljørådet i Viborg Amt
Statens Humanistiske Forskningsråd

Museum Tusculanums Forlag
Njalsgade 92
DK-2300 København S
www.mtp.dk

Indhold

Forord	7
Kulturmiljø	9
– mellem forskning og politisk praksis <i>Af Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen</i>	
Forskning, forvaltning og politik	23
– kulturmiljøbegrebets historie som eksempel <i>Af Kristian Kristiansen</i>	
Kulturmiljø	37
– landskabelig realitet eller kulturel konstruktion? <i>Af Eske Wohlfahrt</i>	
Kultur: arv og miljø	57
<i>Af Carsten Paludan-Müller</i>	
Kulturlandskabet	73
– definition, bevaringsideologi og -politik <i>Af Erland Porsmose</i>	
"Ditt kulturarv är inte mitt"	85
– etnologiska perspektiv på landskapet som kulturmiljö och minnesmärke. <i>Af Orvar Löfgren</i>	

Hverdagens kulturlandskaber	95
– om kulturmiljøbegrebet og det flertydige kulturlandskab	
<i>Af Anne Mette Abildtrup Hansen</i>	
Et funktionelt kulturmiljøbegreb?	103
<i>Af Mette Guldberg</i>	
Kulturmiljø mellem faglighed og politik	115
– en social og kulturel ressource	
<i>Af Søren Byskov</i>	
Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø	131
<i>Af Thomas Højrup</i>	
Litteratur om kulturmiljø	173

Forord

Hvorfor er der interesse for kulturmiljø netop nu? Hvilken samfundsmæssig betydning har denne interesse? Og hvordan kan universiteter, museer og forvaltning samarbejde og udfordre hinanden i arbejdet med og forskning i kulturmiljø? Dette er nogle af de grundlæggende spørgsmål, som forfatterne til denne antologi forholder sig til. Bogen er den første danske udgivelse om kulturmiljø, hvor den bærende interesse ikke er afklaring af metodiske spørgsmål men i stedet refleksioner over selve det at beskæftige sig med kulturmiljø både som fagligt begreb og forvaltningsområde.

Antologiens artikler repræsenterer et bredt spektrum af perspektiver på kulturmiljø, og vi ønsker derigennem at synliggøre de refleksioner og udfordringer, som præger forskellige tilgange til kulturmiljødebatten. Desuden rummer antologien en liste med litteratur om kulturmiljø. Vi håber dermed, at antologien vil kunne bidrage til en fortsat dialog mellem forskningen og forvaltningen på kulturmiljøområdet. Antologien henvender sig således både til forskere og studerende såvel som til ansatte på museer og i forvaltningen, og vi håber, at artiklerne generelt vil give inspiration til at inddrage nye erfaringer, indsigter og perspektiver i det daglige arbejde med kulturmiljø.

Vi vil gerne takke Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Roskilde Amt, Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Viborg Amt, Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Frederiksberg og Københavns Kommuner og Statens Humanistiske Forskningsråd for støtte til udgivelsen.

København, august 2003
Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen

Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø

Af *Thomas Højrup*

Kulturlandskaber dannes af de måder, hvorpå livsformer og statsformer, det vil sige kulturel praksis i det hele taget, former den fysiske verden, hvori den foregår. At også de videnskabelige former for praksis, der beskriver kulturlandskabernes formgivning gennem tiderne, selv tager aktivt del i denne formgivning, er et tema, som har betydning for de måder, hvorpå disse former for praksis tager del i den løbende dannelse og omdannelse af vores kulturhistoriske selvbevidsthed. Når vi indretter (en del af) et kulturlandskab direkte med henblik på at forankre denne bevidsthed i vore omgivelser, taler vi om at skabe, bevare eller afskaffe et kulturmiljø. Det er almindeligt at kalde denne bevidsthed for vor "identitet". Men at identificere sig med noget er det samme som at distancere sig fra noget andet, hvilket ofte foregår uden, at folk er bevidste om, at det er det, der foregår. Måske er tiden inde til at gøre denne bevidsthed til genstand for vores opmærksomhed, når vi udvælger og indretter vore kulturmiljøer i Danmark. I stedet for at tænke i minder og identitet kunne vi skabe kulturmiljøer, der handler om dannelsen af de erfaringer, der har betydning for, hvordan vi (i vor tid) griber livet og dets udfordringer an. Ideen er, at evnen til at indrette fysiske miljøer i kulturlandskabet, der er egnede til at gøre folk mere erfarne i forhold til de kulturhistoriske betingelser for og konsekvenser af deres egen praksis, også i Danmark kunne blive et vigtigt kriterium for indretningen af gode kulturmiljøer.

Det er ikke uden grund, at folkelivsforskningen og den europæiske etnologi først og fremmest er en kontinental forskningstradition. Skulder ved skulder dannede de absolutistiske fyrsters reformarbejde i enevældens nationalt dominerede helstater vore moderne euro-

pæiske folk. I takt med at de fik overdraget forsvarsopgaven, gjorde disse folk staterne til deres egne. De af dem, der formåede at skabe sig en tilstrækkelig indre homogenitet, sædelighed, sammenhængskraft, produktivitet og folkelig selvbevidsthed til at afkræve naboerne anerkendelse, trådte ud af enevælden som kollektive viljer i verden med hver deres suverænitetsdomæne. Lad os derfor ikke stikke hinanden mere akademisk blår i øjnene end nødvendigt er: Den europæiske etnologi blev født som en aktiv del af de folk, den fremstiller – som en *logi*, der spiller en politisk rolle i dannelsen af sit eget genstandsfelt, og hvis genstandsfelt ikke kun er et passivt, ydre objekt, men også et aktivt Subjekt, der gør brug af etnologiens forskningsresultater. Det er for at blive i stand til at distancere sig en smule fra den subjektivitet, der følger af dette engagement, at etnologer i det tyvende århundrede har gjort en stor dyd ud af at tilstræbe faglig objektivitet på ganske bestemte måder. Ved at vende ryggen til det suverænitetsarbejde, den nationalisme, den politiske restauration, den klassekamp, de velfærdsregimer og andre interesser, der har spændt etnologien for deres vogne, er mange fagfolk endog gået så vidt som til at lære deres studenter og måske endda selv at tro på, at den ægte etnologi er en uafhængig og objektivt beskrivende folkelivsforskning, hvis videnskabelighed kræver, at dens genstandsfelt – hverdagslivet og dets kulturlandskaber – holdes fri for de “kunstige” resultater af anvendt etnologi. Ikke-indblanding i de kulturelle processer er i denne tankegang en forudsætning for at kunne studere dem etnologisk.

Denne adskillelse af subjekt og objekt bliver ofte forsvaret med en epistemologisk empirisme, der gør det muligt at forstå udviklingen af faglige begreber som en bestræbelse på at give de virkelige ting i verden, vi kun har adgang til gennem empirisk materiale, gyldigt definerede betegnelser. I så fald betragter vi vore begreber og beskrivelser som forskningsresultater, der repræsenterer en objektiv virkelighed uden for etnologien selv. Men adskillelsen kan også foretages ved hjælp af en narrativ epistemologi, der betragter enhver beskrivelse som resultatet af det perspektiv, hvorfra forskeren selv har valgt at

konstruere sin fremstilling af sagen. Der er med andre ord ikke én objektiv historie, men lige så mange subjektive historier, som forskere kan finde på at fortælle. Mens den førstnævnte epistemologi gør det til en betænkelig sag at “blande sig i” de folkelige kulturprocesser – ja, i virkeligheden utilladeligt hvis man vil bevare og studere deres selvgroede natur – så gør den anden epistemologi det principielt umuligt at foretage et uvildigt valg af den historie – ud af de uendeligt mange mulige – der skal have lov til at gøre sin indflydelse gældende ude i virkeligheden.

Negationens ophævelse

Den handlingslammelse, der udspringer af epistemologiens modsætning, bliver taget på kornet i Eske Wohlfahrts fremstilling af kulturmiljø-debatten som pendlende mellem *essentialisme* og *konstruktivisme* (se Wohlfahrts artikel i denne bog). Han beskriver den som en pendling imellem den opfattelse, at vi som fagfolk ser noget derude, som vi giver navn (med en naiv handleevne til følge, når det drejer sig om udpegning af kulturarvens sjældne, jordfaste “fortidsminder”), og den opfattelse at fagfolkene lægger forskellige perspektiver på kulturlandskabet – kulturrelative, begrebssatte perspektiver, som hverken fortæller hvad der er ontologisk sandt eller moralsk rigtigt (med deraf manglende evne til at levere handleforskrifter til følge). Skal vi overskride dette dilemma, må man derfor spørge sig selv, om det er logisk muligt at forsone to så modsatte synsvinkler på etnologisk praksis? Eske Wohlfahrt kalder dem som sagt for *essentialisme* og *konstruktivisme*. Hvis nu jeg skulle være lige så dristig med ismerne, så lad mig prøve at forsone dem i en *reflektionisme*, der ophæver modsigelsen. Det kræver først og fremmest, at vi ser os selv som etnologer, der handler i historien. Eller rettere: som en etnologi, hvis praksis selv er en aktiv del af landets aktuelle kulturhistorie. Når “praktikerne” – det vil sige de etnologer som ude i marken skal give gode råd om kulturmiljøets indretning – spørger os: Kunne vi ikke få nogle kriterier at handle ud fra? – så kunne det være, at det første,

man skulle gøre, ikke bare var at betragte sig som fagfolk, der anlægger teoretiske perspektiver på virkeligheden, men som fagfolk der selv *handler* i historien. Jeg skal prøve at begrunde hvorfor.

Når vi siger, at et "kulturmiljø" er det, der *fortæller* – det vil sige er med til at fortælle et stykke af Danmarks kulturhistorie – så peger vi på det, fordi der ligger en *historie* bag. Men det betyder, at vi kan pege mange forskellige steder hen, for der ligger altid historier bag. Vi kan i virkeligheden pege hele kompasset rundt. Alt omkring os fortæller historie. Der er med andre ord mange historier, alt for mange historier til at noget bestemt er historie. Vi må, som Jørgen Selmer på Københavns Bymuseum, tage billeder hele vejen fra vi tager af sted, og til vi kommer frem (Selmer 1999). Det er alt sammen kulturmiljø! Men stop lige engang: Selve det at vi på statsautoriseret vis peger på, at noget fortæller historie, det betyder jo, at vi selv er med til at danne noget af Danmarks fortsatte kulturhistorie. Vi er med til at fastholde noget, med til at sige, at dette er vigtigt at erindre. Vi er med til at gøre noget, at forme noget, med til at forme folks selvbevidsthed. Det vil sige, at vi som profession – uanset om vi vil det eller ej – selv skaber historie. Ligesom eksempelvis professor Fr. Kristof Dahlmann i Kiel og Frederik Allen i København gjorde det, som præsten Niels Blicher i 1700-årene og folkelivsforskeren Eilert Sundt i 1800-årene gjorde det eller som filosofen G. W. F. Hegel på universitet i Berlin og Karl Marx på London Museum gjorde det – for nu at antyde bredden i denne praksis selv i vort eget nærområde. Det betyder, at vi må forstå de måder, hvorpå vores egen praksis danner kulturhistorie. Og tage stilling til, hvilke af disse måder, vi finder berettigede i vor tid.

Suverænitetetsarbejdets nærvær i kulturlandskabet

Skal vi gøre brug af etnologisk viden om objektet, så fortæller den os, at er der noget, der skaber historie, så er det staternes kamp om anerkendelse ned gennem tiden – og i vor egen epoke. Enhver stat kan betragtes som en effekt af sin egen kamp for anerkendelse ned gennem statssystemets kulturhistorie. Statens vedvarende opretholdelse

af sit (foranderlige) suverænitetsdomæne kræver, at den løbende formår og har formået at omstrukturere sit indre (samfund) på grundlag af de altid allerede værende livsformer fra det forudgående suverænitetssarbejde. Denne *kontinuitet* og denne eksistens som et *kollektivt* Subjekt, – der i sig rummer en differentieret samfundsorganisme bestående af modsatte og nødvendige livsformer, det vil sige alle samfundets forskellige typer af subjekter (herrer og tjenere, arbejdsgivere og lønmodtagere, selvejere og embedsmænd etc.) – er med andre ord grunden til, at det for et helt folk er muligt at tale meningsfuldt om dets egen historie, det vil sige om *historien* i dette land, på en kohærent måde. At den store kulturhistorie er statssystemets (eller Verdensåndens, som de gamle sagde) strider ikke imod, at hver enkelt statssubjekt har sin egen historie, som er folkets historie – eller folkenes historie, i den udstrækning der er eller har været tale om en helstats *rigsfællesskab* som eksempelvis de danske kongers. Etnologiens rolle i og kulturarvens betydning for suverænitetssarbejdet er ingen undtagelse fra denne historie.

Forstået som et selvforsvarende Subjekt, skaber staten historie. Både fordi den med mellemrum foretager store omkalfatringer af det samfund, der muliggør dens forsvarsevne, og dermed af sit fysiske grundlag i form af livsformernes og suverænitetssarbejdets kulturlandskaber (bebyggelse og erhverv, transport og kommunikation, fortifikationer og grænser). Og fordi den som et led i sin interpellation (Højrup 2002) af den for suverænitetssarbejdet nødvendige selvbevidsthed i befolkningen dyrker den kult, der gør dette muligt – fra oldtidens forfaderkultus til vor tids kulturmiljø. Objektet og Subjektet taler med andre ord det samme sprog: Staten skaber sin egen kulturhistorie og har i nogle epoker interPELLeret en statsautoriseret etnologi til at udføre en del af arbejdet hermed. Som et led heri er det til tider nyttigt for etnologien at studere folkelivet, *som om* staten (og etnologiens rolle heri) var fraværende, for ikke bare at reproducere de fordomme, det resterende embedsværk har om folket fra sin administrative omgang med det. Embedsværkets livsformscentrismer har – som Niels Blicher viser i sin henvendelse til kronprinsen med den berømte *Topographie over Vium Præstekald* fra 1795 (Blicher

1795) og som Eilert Sundts værker i det følgende århundrede slår fast med syvtommersøm (Sundt 1974-78) – fået etnologien til at anlægge et perspektiv, hvis nytte ligger i, at det *negerer* de øvrige statstjeneres. Men selvfølgelig skal etnologien passe på ikke at lade sig indfange af denne distancering i en sådan grad, at den glemmer fagets og forskningens egen rolle i den politiske og administrative praksis.

Forvaltningen af det fysiske miljø er en opgave, der er lige så gammel, som suverænitetetsarbejdet er det. Fra valget og udformningen af den bedst lokaliserede boplads (bedst at forsvare, bedst beliggende i forhold til flint, jagtrevir, fiskedræt og drikkevand eller i forhold til skovrydning, ager, græsning og kultplads) frem til vor tids fysiske landsplanlægning har forvaltningen af det fysiske miljø, det vil sige kulturlandskabet, været en vedvarende og strategisk vigtig praksis. Kristian Kristiansen beskriver i hovedtræk den nyere forvaltningshistorie, der fortæller terminologiens diskursive genealogi. Hvordan den samlede forvaltning har udkrystalliseret de begreber, hvormed det fysiske miljø er blevet forvaltet og forvandlet (se Kristiansens artikel i denne bog). Det perspektiv er afgørende for at forstå den kontekst, i hvilken begrebet *kulturmiljø* er blevet til, og som betinger dets betydning, dets mening og dets indhold i kontrast til det, der *ikke* forvaltes og forvandles som et kulturmiljø. Den herskende rådvildhed hidrører blandt andet fra, at såvel essentialismen som konstruktivismen er tilbøjelige til at tage interessen for at udpege og "bevare kulturmiljøer" for givet og derfor ikke gør tilstrækkeligt ud af at medtænke den rolle, denne bevaringsinteresse og dens kulturmiljøbegreb spiller i statens *praktiske* sammenhæng. Alene dét kunne være en god grund til at specificere den *praksis*, hvori begrebet virker, når man vil udvikle kriterier for, hvad der skal udpeges som kulturmiljø. Og nu til eksemplet.

"Kulturmiljøets" tilblivelse hidrører fra, at der med udviklingen af velfærdsstatens landsplanlægning i 1960'erne blev oprettet en *Planstyrelse*, der fik til opgave at samordne den omfattende ombygning af det danske samfund, som på det tidspunkt blev påbegyndt i regi af mange forskellige myndigheder. På den ene side blev der med administrative reformer ryddet op i dette institutionelle virvar, på den an-

den side gav denne strukturrationalisering mulighed for at etablere en hierarkisk organiseret fysisk planlægningsproces, der med udgangspunkt i en løbende landsplanlægning forgrenede sig specificerende ud i en rullende regionplanlægning, som yderligere lod sig specificere ud i kommunernes lokalplanlægning. Med kommunalreformen og de nye planlove blev den velfærdsstatslige planlægningsideologi, som allerede havde fået sit første gennembrud i mellemkrigstiden, det institutionaliserede alternativ til den gamle administrations principielle skelnen imellem by og land. Der gik imidlertid ikke længe, førend denne planlæggerkultur mødte modstand fra begge fløje af det politiske spektrum. Hverken den humanistiske venstrefløj eller det liberalistiske Venstre brød sig om at styrke "autoriteterne" på "frihedens" bekostning, og med miljø-begrebets diskursive dannelse og ekspansion på tværs hen over det politiske spektrum skabtes, på ruinerne af Planstyrelsens fremtrædende plads som modernitetens kulthus, en såkaldt *Miljøstyrelse*. Planlægning blev et offentligt fyord, eller et man i det mindste prøvede at undgå. Fra at være den store åbenbaring, blev begrebet tabu. I praksis lagdes væsentlige dele af den tunge planlægning ind i departementet, for at den her kunne beholde sin tyngde uden at være et offentligt fyrtårn. Andre områder blev tilbage i den højt profilerede *Miljøstyrelse*. De kulturhistoriske kontorer, der vedrørte *kulturmiljøet*, er nu overført fra *Skov- og Naturstyrelsen* til *Kulturarvsstyrelsen*. Hvor længe selve ordet "kulturmiljø" overlever denne transformation, er endnu ikke til at vide, men erfaringen siger, at det vil blive afløst af nye og til den tid mere diskursivt velklingende termer. Fra de tidlige landsplanlæggeres "nationalparker" går der en knudret dannelsesrejse til vor tids "kulturmiljøer", og vi befinder os for øjeblikket i en ny brydningstid, hvor ikke mindst suverænitetetsarbejdets dårskab gennem mange årtier nu ser ud til at skabe nye magtkonstellationer på tinge, der også får brug for at profilere sig kulturpolitisk.

Det betyder, at det kulturmiljø, vi i dag diskuterer, hører hjemme i en større historie, som er efterkrigstidens ombygning af Danmark. Fra andelstiden og frem til 1960'erne havde vi et land, der levede af landbrugseksport. Vore bønder producerede mælk, flæsk og æg,

vore andelsvirksomheder forarbejdede dem til smør, bacon og æg beregnet for det engelske morgenbord, og vore jernbaner og rederier sendte hele det færdige produkt til England. For de pund, vi tjente, købte vi kul og maskiner til de kraftværker og den industri, der leverede kunstgødning og maskiner til landbruget og forarbejdede dets produkter til den færdige eksportvare. Sådan var dansk nationaløkonomi groft sagt indrettet gennem nogle generationer, og denne økonomi baseredes på to forskellige produktionsmåder med hver deres fast forankrede livsformer. Det var familiebrugenes, håndværkernes og de handlendes varianter af den selvstændige livsform på den ene side og industriens investorelivsform, den produktive kapitalists livsform, karrierelivsformen og lønarbejderlivsformen på den anden. Den enkle vareproduktionsmåde dominerede på landet og sameksisterede med den kapitalistiske produktionsmåde på herregårde, i købstæder og hovedstad. Det hele blev forvaltet af en embedslivsform med hovedsæde i København, hvorfra der var uddelegeret selvforvaltning til det lokale embedsværks formaliserede, offentlige administration i byerne og sognerådenes lokalsamfund på landet. Den diminutive danske nationalstat indrettede sig under indtryk af det samlede Tysklands gründerperiode med neutralitet som suverænitetssarbejdets overlevelsesstrategi og en klart struktureret samfundsorganisme som grundlag for en dertil svarende vestvendt eksportøkonomi – afbrudt af de nødvendige og velbetalte leverancer til den tyske krigsøkonomi under de to verdenskrige. Alt det vi kærtegner som vort, vore forældres og bedsteforældres kulturmiljø, er kulturlandskaber og andre fysiske efterladenskaber fra denne statsforms samfundsorganisme.

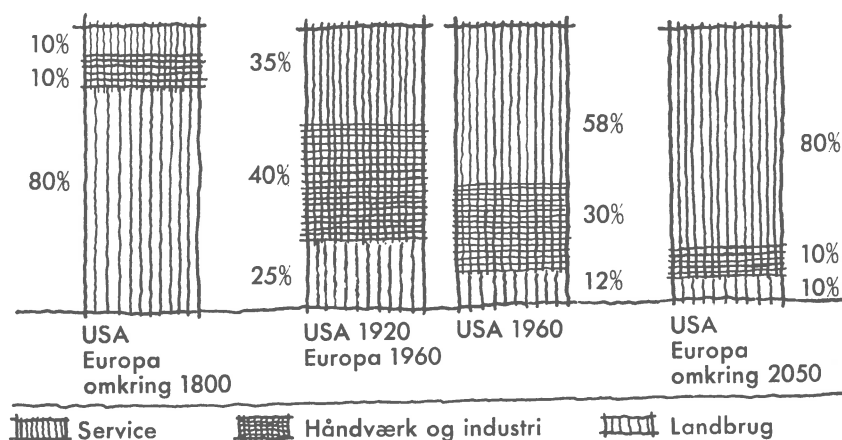
Den duede imidlertid ikke efter 2. Verdenskrig. Vi beslutter os for at beholde Grønland, må derfor lægge suverænitetssarbejdets overlevelsesstrategi om fra neutralitet til væbnet medlemskab af den vestlige forsvarsalliance under USA's vinger, og Danmark følger de øvrige vesteuropæiske lande med ind i en åben, amerikansk ledet verdensøkonomi. Her kan man ikke længere klare sig med restriktiv handelspolitik, toldgrænser og folkets organiske nationaløkonomi. For at få gang i den vestlige økonomi tvinger USA sine europæiske alli-

erede til at liberalisere, hvis de vil have del i de amerikanske dollars i form af *Marshallhjælp*. Til gengæld for at landene indretter sig på international konkurrence og gennemgribende økonomisk liberalisering, får de mulighed for at basere deres valuta på den amerikanske dollar i *Bretton Woods systemet*. De vesteuropæiske lande må til at klare sig på et åbent verdensmarkeds præmisser, hvor kun de livsformer overlever, der formår at finde niches med tilstrækkelige, komparative fordele. Derfor må deres regeringer til noget helt andet end at beskytte landbrugets livsformer, håndværkerne, andelsindustrien, arbejderbevægelsen osv. De europæiske stater giver sig i kast med at skabe et moderne menneske, der formår at gennemføre en livslang tilpasning til den økonomiske vækst og strukturrationalisering. Det er en udvikling, som i planlæggernes forestillingsverden stiller helt nye krav til den enkeltes fleksibilitet. I planlægningen bliver *tilpasningsevne* og *fleksibilitet* kodeord, mens det blandt folk bliver "frihed" og "velstand". Danmark udvikler en stor og i stigende grad ensartet offentlig sektor til at installere individets tilpasningsevne fra vugge til grav uafhængigt af arbejderbevægelsens, landboforeningernes, husmandsbevægelsens, borgerskabets og embedsværkets hidtidige bygningsværker. Fysisk set bygges Danmark om med rivende hast. Landbefolkningen flytter til byerne, og fra provinsen flytter folk til København. Hvilken fart folkevandringerne tager, og hvilke konsekvenser de får, opdager man sidst i 1950'erne og for alvor i 1960'erne, hvor sogne- og byråd i kommunerne og i landets amter fostrer en skov af planer for, hvordan de hver for sig vil udvikle deres industriområder, nedlægge sogneskoler og oprette centralskoler, bygge veje osv. Efterhånden opdager man, at dette bliver et kaotisk univers, hvis man fortsætter med at planlægge decentralt. Derfor må landsplanlægningen ind for at koordinere det hele, så der bliver skabt en effektiv samfundsorganisme, der kan klare sig i den åbne verdensøkonomi. Nye kulturlandskaber tager form og transformerer de gamle.

Det er derfor rigtigt, at det fysiske miljø man skaber – de kulturlandskaber, de erhvervs- og boligmiljøer, vejenes landskaber, fredningernes og byvækstens miljøer – ikke kun er fysiske miljøer, men

også materialiseringen af indbyrdes kæmpende *ideer* om hvad man vil, og hvordan det hele helst skal se ud. Det første man gør er, som Knud Bidstrup og Erik Kaufmann beskrev det i grundbogen *Danmark under forvandling* i 1963 (Bidstrup & Kaufmann 1963), at vende blikket fra øst mod vest. Det vil sige fra Sovjetunionens planøkonomi (der inspirerede tidsånden under arbejdet med *Fremtidens Danmark* (Kragh 1945)) mod det amerikanske samfund, som med den valgte overlevelsestrategi måtte betragtes som et billede på den udviklingsretning, en vestligt allieret stat i fremtiden ville komme til at følge. Det var i store træk en "udvikling" fra landbrugssamfund over industrisamfund til servicesamfund. Se figur 1.

Hvad gjorde man dernæst som planlægger, når man skulle tænke Danmark som en del af den vestlige verden og specielt af den europæiske verden på de nye vilkår? Jo, man spurgte: Hvordan er Danmark lokaliseret? Hvad er det overhovedet for et land, vi har med at gøre? Og hvordan skal vi tage højde for denne placering og den rolle, den spiller for vore muligheder? Det transportgeografiske billede, der viste sig, var landets rolle som bro imellem Norden og det øvri-

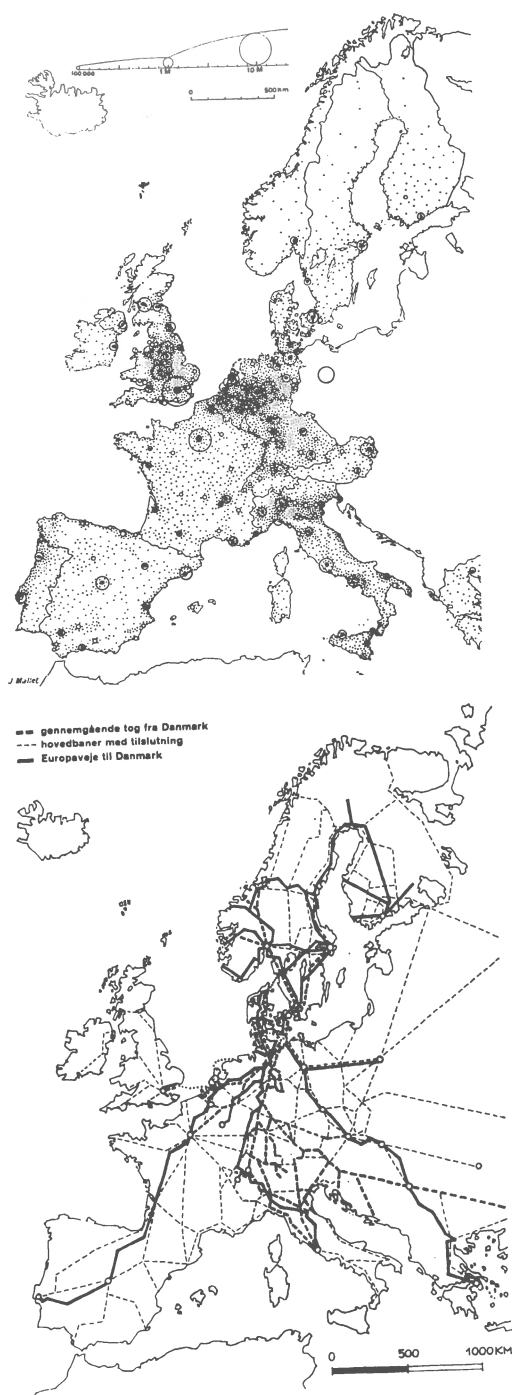

Figur 1. Det går støt mod "den tertiære civilisation".

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

ge Europa. Danmark skulle med andre ord have en infrastruktur, som svarer til den rolle for europæisk gods- og persontransport, det spiller. Et andet forhold, der blev tydeligt for dem, var, at landet også bygeografisk set er lokaliseret på en måde, der kræver stillingtagen, hvis det vil gøre sig gældende i Europa. Danmark lå i planlæggernes øjne nær det tætte bybånd i Nordeuropa, men udenfor det. Se figur 2. I en verden, hvor bycentrene og bykæderne forventedes at komme til at spille en geostrategisk rolle for enhver moderne stat, måtte det betragtes som en stor udfordring at ligge udenfor bybåndet, men meget tæt på det. Dette var det moderne Danmark nødt til kunne håndtere.

Ophævelsen af den gamle sammenhæng imellem landbrugseksport på den ene side og energi-, råvare- og maskinimport på den anden begyndte for alvor at mærkes på de unges afvandring fra landbruget og indvandring til byen. Figur 3 og 4 viser, hvor voldsomt det tog sig ud. Ved at sætte tal på vandringerne og forlænge dem i prognoser, kunne planlæggerne vise, at det er et helt nyt billede, man vagner op til og skal kunne håndtere. De kaldte det for *Danmarksbyen*. Spørgsmålet var: Hvordan strukturerer vi Danmarksbyen? Danmarksbyens problematik kræver ikke kun udstykningsplaner omkring de gamle byer med alt hvad dertil hører af infrastrukturelle investeringer, men også at Danmark bliver et folk af byboer, der vil begynde at bruge landet, skovene og kystegnene på en ny måde. De vil i praksis forvandles til rekreative områder. Som byboer vil folk gerne have sommerhuse, og hvis ikke man begynder at planlægge, hvor og hvordan man må bygge sommerhuse, så vil de i løbet af et par generationer brede sig overalt og forhindre al anden arealudnyttelse. Det har derfor kolossale landskabelige konsekvenser, det der sker. Et andet spørgsmål er, hvor Danmarksbyen skal ligge. Selvom Danmark bliver en by, er det ikke afgjort, hvor boligbebyggelserne, virksomhederne, indkøbscentrene, de rekreative arealer og beslutningscentrene skal ligge i forhold til hinanden. Planlæggerne tegnede virtuelle kort over, hvor man kunne tænke sig at lokalisere byerne i byen. Og når noget kortlægges, opdager man gerne nye sammenhænge. Især når de tænkelige funktioner i fremtidens bydannelse sø-

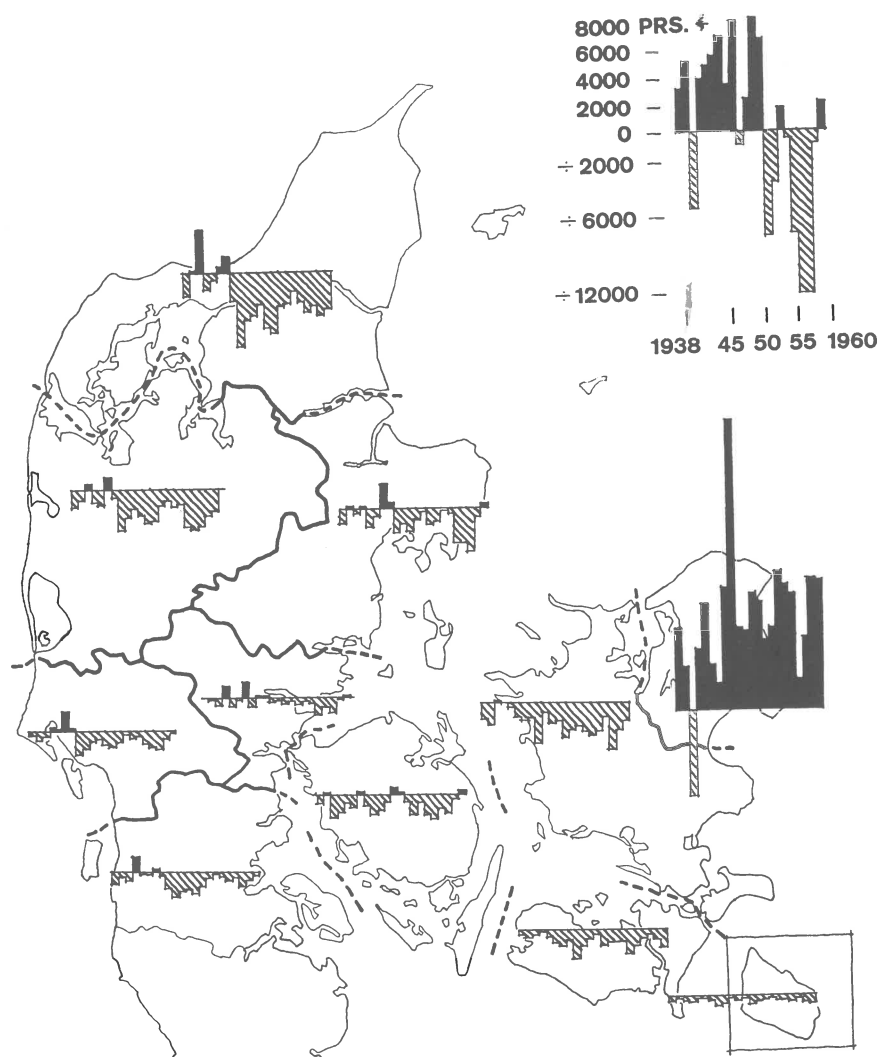
Figur 2. Danmark i Europa. To af en række kort, der viser Danmarks "fysiske" situation i Vesteuropa – en betragtning vi jo må vænne os til. Foroven befolkningstætheden i 1950 (1 prik = 50000 mennesker, og storbycirklerne størrelse svarer til indbyggertallet). Vi ligger uden for det tæt befolkede strøg mellem England og Norditalien, nærmest på overgangen til den skandinaviske halvø med den store plads. Men også i Frankrig og Spanien er der god plads – og bedre klima. Forneden vores placering i Vesteuropas hovedtrafiknet til lands – som en slags bro mellem syd og nord. En vigtig sejlroute mellem øst og vest passerer som under bekendt broen.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Figur 3. Nedgang i landbrugets arbejdskraft i % for hvert amt.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

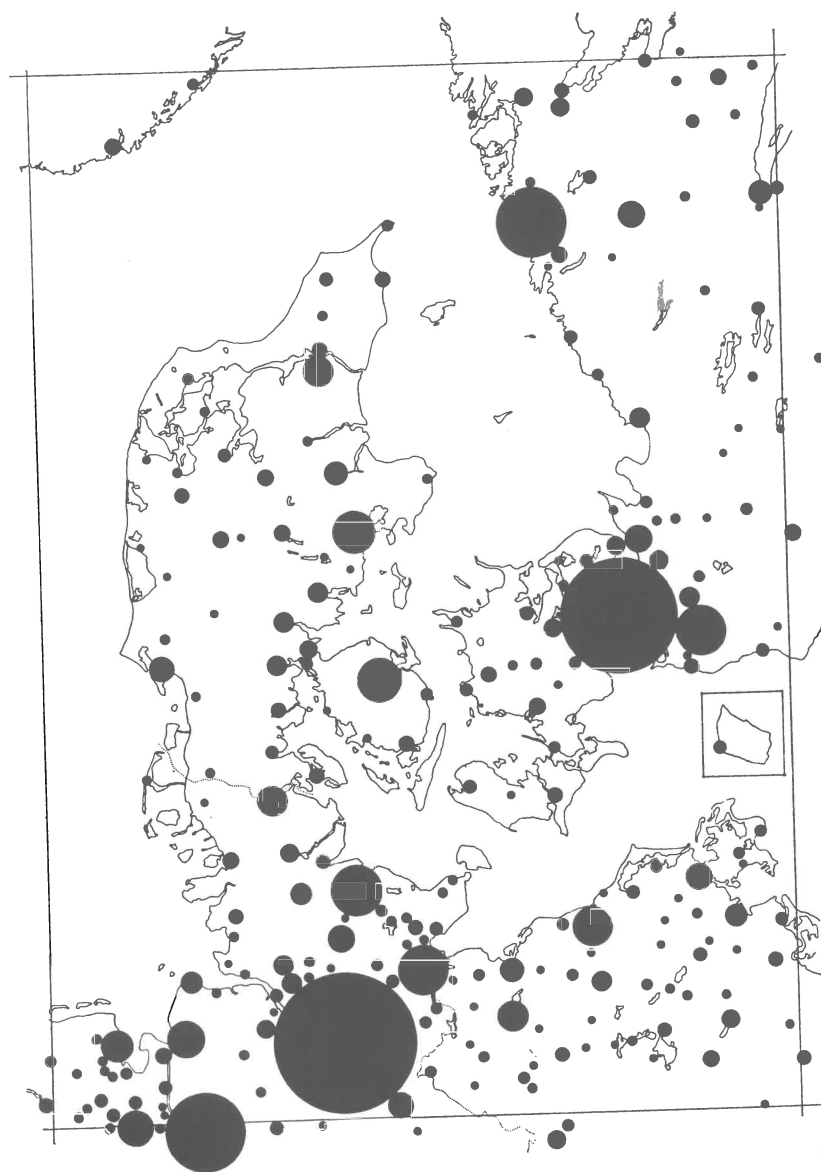

Figur 4. Vandringerne. Figuren i hvert område viser resultatet af alle til- og fraflytninger i årene 1938-58. De sorte søjler over stregen betyder overskud, de grå under stregen underskud. Mange dele af landet har haft konstant underskud siden krigen, kun hovedstadsområdet har haft stort overskud.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

ges kortlagt. Som tidligere sagt gik det igen op for planlæggerne, at vi ligger meget nær en stor by, og det er på dette tidspunkt – under den kolde krig – ikke Berlin, men Hamborg. Se figur 5.

Hvorfor har Hamborg så stor betydning? Det har den, fordi vi som et folk har *handlet* i historien. Fordi den danske nationalstat er en effekt af sin egen kamp for anerkendelse ned gennem historien. Fordi Danmark også tidligere har truffet afgørende *valg* kulturhistorisk set imellem vidt forskellige, mulige udviklingsretninger. Eske Wohlfart skriver i sit bidrag ovenfor, at Ole Christiansen havde formastet sig til at skrive, at danskerne har en fælles fortælling. Wohlfahrts pointe er, at et sådant synspunkt må betragtes som grinagtigt af en konstruktivist. Det er sikkert rigtigt. Men danskerne har imervæk truffet nogle fælles historiske valg – hvis vi kalder den danske stat for en *vilje i verden* og anser denne vilje for at være danskerens. Derfor har de også gjort en fælles historisk *erfaring*. Og det med den kulturhistoriske erfaring, tror jeg, er vigtigt for vores forvaltning af kulturarv og kulturmiljø, hvilket jeg skal komme tilbage til. Først vil jeg forsøge at anskue Danmarks forhold til Hamborg i et erfaringsperspektiv: Hvorfor skal Danmarks overlevelsstrategi – som planlæggerne påstod – ses i lyset af Hamborgs beliggenhed? Og hvorfor er denne beliggenhed et problem for os? Det er den, fordi Hamborg her i 1960'erne med biltrafikkens gennembrud og Danmarks snarlige medlemskab af Fællesmarkedet får mulighed for (igen) at strække sit opland langt op i Jylland og øerne på Københavns bekostning. Planlæggerne laver et kort – se figur 6 – der belyser, hvor i landet det er hurtigst at komme til fra enten Hamborg eller København. Det afgørende er, hvordan Københavns opland ser ud, hvis fremtidens dominerende transportform bliver bilismen. Planlæggere er imidlertid ikke ansat til at forudsige, men til at *handle*. De har til opgave at finde ud af, hvordan staten i praksis får skabt de vilkår, der gør det muligt at overleve på længere sigt. Og deres budskab er, at vil Danmark beholde en hovedstad, der fortsat kan være centrum for en nation, så er det nødvendigt at investere i en infrastruktur, der gør det muligt at forsvare dens opland og helst at generobre tabt terræn.

Figur 5. Når man ved, at det er byerne, der er trumf i den fremtidige europæiske erhvervsudvikling og -konkurrence, er det klogt at se blot en lille smule ud over Danmarks grænser.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Figur 6. Hamburgs indflydelse i Jylland (og på Fyn) er i årene siden krigen vokset hastigt. København er den eneste danske by, der er stor nok til at kunne konkurrere med hansestaden, men den er handicappet af sin beliggenhed hinsides Storebælt. Kortet viser hvor stor en del af Jylland, der hurtigere kan dækkes med lastbiltransport fra Hamburg end fra København.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Figur 7. Storebæltsbroen vil flytte grænsen for Hamburgs lastbilopland fra linjen Århus-Viborg-Thisted ned til Kongeåen. Og dér er det ligesom mere betryggende at have den, navnlig hvis vi kommer ind i Fællesmarkedet. At knytte landets to adskilte halvdele sammen med en bro er således mere end en teknisk og økonomisk opgave.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Det billede, der tegner sig er med andre ord, at Hamborg står klar til at erobre hele det vestlige Danmark fra København. Og angrebet vil sætte ind, når de gamle grænser for varernes, menneskenes og kapitalens frie bevægelighed fjernes, fordi Danmark kommer med i *Fællesmarkedet*. Dette er en af de grundlæggende udfordringer for suverænitetetsarbejdet, som man er nødt til at kunne håndtere: Hvordan bygger man et Danmark, som ikke flækker, når det bliver medlem af *Fællesmarkedet*? Figur 7 viser, hvad det er for et Danmark, planlæggerne sætter sig som strategisk mål at skabe ved hjælp af en ny infrastruktur baseret på broer, højhastighedstog og motorveje. Det er et Danmark, der grundlæggende bindes sammen af den gigantiske investering i en Storebæltsbro til såvel eksprestog som motorvej. Med det politiske formål at binde hovedstadsområdet sammen med Vestdanmark, uden at man behøver at flytte hovedstaden til en ny lokalitet midt i landet. Her begynder de store infrastrukturprojekter – vi i dag tager for givne – at give mening som et nødvendigt og stort tænkt nationalt projekt, der lægger grunden til det følgende halve århundredes danske suverænitetssarbejde under den europæiske integrationsproces. Først skulle landet bindes solidt sammen af en øst-vestgående hovedakse, dernæst kunne Øresundsbyens brobyggeri sættes i værk og endelig kunne brobyggeriet over Fehmernbælt sikre landets rolle som brohoved imellem Norden og Kontinentet. Som under ældre tiders militære forsvarsformer var det et statsprojekt, der blev en stor udfordring til såvel den indenrigspolitiske finansieringskunst som den teknologiske ingeniørkunst.

Et folks erfaring

Hvorfor tale om dette i termer af danskernes fælles erfaring? Fordi der ligger et dybt erfaringspotentiale i at betragte de principielle og strategiske træk i den fysiske landsplanlægning som kanonisk dansk kulturarv. For da de tyske lande igen blev samlet i 1800-årenes forbund, spiren til det genskabte kejserrige, fik Danmark fornyet et ældgammelt tilbud: Vil I være *admiralstat* i det nye tyske rige? Vi valgte i stedet at blive *nationalstat*. Den genskabte tyske landmagt

stod foran opbygningen af en højsøflåde, hvis den skulle gøre sig forhåbninger om at kunne hamle op med England og Frankrig. De to tidligere sømagter Holland og Danmark ville begge være velegnede steder at lokalisere en tysk flådebase. Holland, der først fik det tyske tilbud, afstod fra at tage imod det. Den danske konge var en relevant partner, idet han allerede som hertug var medlem af det tyske forbund. I sin berømte tale *Danmark til Ejderen* på skydebanen ved 28. maj-festen i 1842 formulerede Orla Lehman den viddt berygtede sentens: "Og skulde det gøres fornødent, da ville vi med sværdet skrive på deres ryg det blodige bevis for den sandhed: *Danmark vil ikke!*" (Steenstrup 1903-1907: 297 og 303). Hvis Danmark i stedet havde valgt at blive tysk admiralstat, kunne København som admiralsæde for rigets højsøflåde være blevet Berlins nærmeste partner, med hele den ressourcestærke landmagt stående bag flådestationen i København – eller hvor man nu havde foretrukket at udvikle rigsflådebasen i det strategisk velbeliggende danske arkipelag. I så fald var Københavns forhold til Hamborg blevet et fuldstændig andet end den indbyrdes rivalisering om opland og indflydelsessfære, der i stedet kom til at fortsætte en tradition fra den tidligste kristne tid. Da Christian VIII indhentede betænkninger om Helmuth Moltkes fremsættelse af den tyske admiralstatsidé, fik han fra alle sider – selv den danske by Altona – at vide, at man ikke ville høre tale om tilslutning til det tyske rige. Det var et dansk valg at gå nationalstatens vej i stedet for admiralstatens. Og det var et valg, som – sidst bekræftet med vedtagelsen af det danske "forbehold" overfor landets deltagelse i EU's militære søjle – med mellemrum blev gentaget op igennem det tyvende århundrede, hvor landet fortsat oplevede konsekvenserne af og høstede erfaringer med sin egen overlevelsestrategi.

Erfaringer gør man, når konsekvenserne af ens egne handlinger gør det muligt at kaste et kritisk lys på sin egen praksis. Derfor fordrer erfaringsdannelse for det første, at man forstår, hvad der er konsekvenser af egne valg og kriterier, for det andet at man er opmærksom på den rolle, disse konsekvenser spiller i ens egen praksis. Når det gælder danskernes erfaring med deres egne eksistentielle valg som statssubjekt i Europa, er det med andre ord afgørende at kunne se

dannelsen og omdannelsen af det danske samfund og dets fysik gennem hele det forudgående århundrede som andet og mere end et determineret resultat af "udviklingen". Ved at tale om disse processer som selvbevidste bestræbelser på at klare tidens udfordringer på grundlag af de forudsætninger, man har arvet, fremstår de ikke som noget *givent*, men som et kritisk *reflekteret kulturmiljø*. Et miljø skabt af en kulturspecifik håndtering af suverænitetssarbejdets problematik. En refleksion der udpeger bestemte træk som lærerige for vurderingen af nationens egen praksis gennem tiden – lærdom der har betydning for, hvordan vi griber udfordringerne an i det aktuelle nu.

Det var med andre ord på baggrund af det danske folks kulturhistoriske erfaring med at overleve som nationalstat, at vi efter 2. Verdenskrig måtte stille os det spørgsmål: Hvordan binder vi det her land uløseligt sammen, når vi bliver en del af det nye Europas åbne økonomi? Vi stod – og står i dag – ikke bare overfor naturligt givne betingelser. Det er betingelser, som *i sig* også rummer konsekvenserne af vor egen praksis og derfor kan være med til at danne den danske erfaring, hvis vi formår at reflektere dem som en kulturarv. En kulturarv netop *vi* kan og må forholde os til med den kritiske refleksion, der gør det muligt at tage ved lære af det, der er *vort* kulturmiljø, det vil sige den fysiske manifestation af *vores* (kollektive, kulturhistoriske) praksis.

At jeg konsekvent benytter begreberne *erfaring* og *dannelse* i denne sammenhæng, er inspireret af en etnologisk studietur til Berlin (2001), hvor vi så på Berlin som en by af kulturhistoriske lag (Almanakken, NEFA-Information 5, 2001). Berlin er interessant, fordi vort nærområdes nyere kulturhistoriske dialektik er foregået i Berlin. På blot hundrede år har syv regimer afløst hinanden i Berlin: Kejserriget, Weimar-republikken, Nazistyrer, besættelsesmagterne, den østtyske arbejder- og bondestat og den vesttyske forbundsrepublik, og nu det forenede Tyskland. Hvad har disse regimer gjort i Berlin? De har alle sagt: Vi negerer den statsform, der gik forud for os, så vi indretter os stik modsat og lader vores sejr og visioner fremgå af en ny byplan, nye pladser, nye monumenter, ny bebyggelse, nye paladser. Vi vil glemme bestemte dele af vor fortid og huske på

andre dele af den. Berlin blev kamppladsen par excellence om erindringen – og i dag om *erfaringen*. Berlins byplan og fysik er ét stort og til fingerspidserne selvbevidst indrettet kulturmiljø. Den er Tysklands erfaring. I Berlin ville den konstruktivistiske forholden sig til kulturvidenskabens rolle være en absurd og uforløst størrelse. Der er der ingen i tvivl om, at kulturmiljøet er en kamp om, hvad vi *skal* glemme, hvad vi *vil* glemme, hvad vi *ikke må* glemme og hvad vi *især* vil fremhæve. Berlins kulturmiljø er en kamp om *erfaringer*. Og tyskerne bruger et meget lærerigt begreb om de fysiske udtryk for deres erfaringssteder, nemlig begrebet *Denkmal*. Det er et sted, hvis kulturhistorie får os til at stoppe op og tænke efter. Det siger: Hov stands! Her er en erfaring, der trænger sig på – og som vi har gjort til et bevidsthedsdannende kulturmiljø i vor tid.

Man kan sammenligne med, hvordan vi i Danmark snakker om alle disse bløde ting: Vores kulturelle arvegods, fortidsminder, fortælleverdier, erindringer og identitet. For os er kulturen refleksionsløst med til at skabe "identitet". Men hvad er det for noget pladderhumanisme? Kulturhistorien er blevet ufarlig og ligegyldig for vores evne til at gribe nutiden an på en fornuftig og erfaren måde. Og kulturforskningen tuller ubekymret med, når den viger tilbage fra en aktiv rolle i det danske folks dannelsesprojekt. Vi burde sætte et alternativt sæt begreber i stedet for vore slaskede forestillinger om menneskets behov for erindring og identitet. Man kan sige: Vi gør os *erfaringer*, fordi vi *reflekterer* kritisk over vores egen praksis, og fordi vi selvbevidst i den fysiske planlægning tager højde for indretningen og bevaringen af kulturmiljøer, der tvinger os til eftertanke, der gør os erfarne, der skærper vores bevidsthed om de valg og de kampe, hvis konsekvenser har skabt de vilkår, den kulturarv, der betinger vor tids praksis. Vi kunne arbejde os fra en ligegyldig forvaltning af antikvariske fortidsminder og erindringssteder, der højest bekræfter vores slappe identitet, til udviklingen af kulturmiljøer i en fælles kulturarv, der tvinger os til at tænke os om. Til at tænke vore erfaringer igennem. Til at blive et erfarent folk i verden. Ligesom mange af de andre europæiske folk – og ikke mindst det tyske – kæmper for at blive i vor tid.

Lad mig nævne et enkelt eksempel på, hvordan de gør det i Berlin. På *Bebel Platz* ved Unter den Linden, lige overfor Humboldt universitetet, går du uforvarende hen over den fint restaurerede plads med dens smukke brolægning. Pludselig åbner der sig et dybt hul under dine fødder! I stedet for at styrte ned i det, bliver du stående, for over hullet i brolægningen bliver du båret oppe af en tyk glasplade, gennem hvilken du ser ned i et stort, kridhvidt bibliotek – med tomme hylder. Alle, der har vandret hen over denne plads, har været på et Denkmal. De ved, hvad det er. Og glemmer det ikke, fordi det rusker op i bevidstheden om den kulturhistorie, vi står på skuldrene af. Her er det nazisternes bogafbrændinger og den erfaring, at brænder vi bogen, så forråer vi magten og forråder fornuften. Dette har ikke noget med identitet og fortidsminder, søde fortællinger og bløde værdier at gøre, det drejer sig om at fastholde en erfaring om de kampe vi har taget, og de slag vi stadig må slå for at kunne håndtere livet på en reflekteret måde. I Berlin har kampen stået og her står den stadigvæk. Hvilket for mig har været en meget lærerig erfaring.

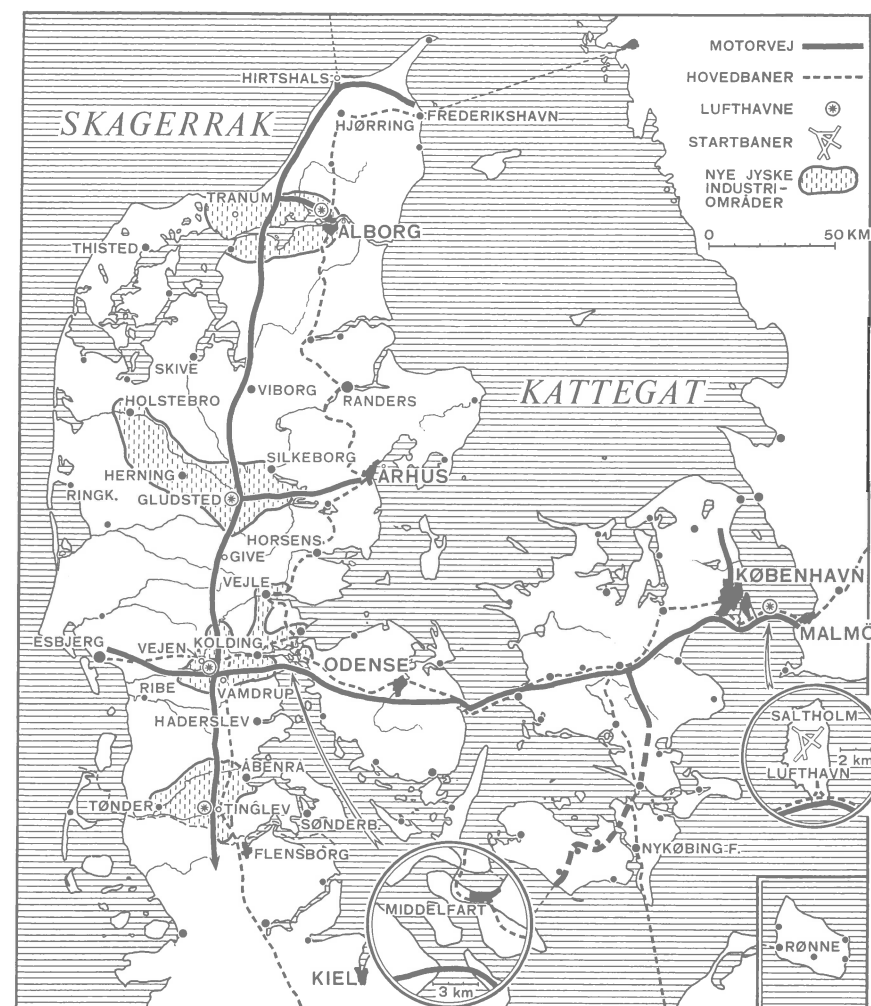
Lad mig derfor vende tilbage til erfaringsbegrebet. Det berlinske eksempel på en aktiv kulturhistorisk praksis viser, at erfaringsbegrebet kunne være et vigtigt kriterium at tage ind i debatten herhjemme. Hvad er mere højaktuelt og af blivende værdi end erfaringen med, at vi valgte at blive nationalstat i stedet for admiralstat? Det vil sige en stat, der i stedet for sømagt, handel og industri baserede sig på indad at vinde, hvad udad var tabt ved at iværksætte en uhyre intensiv udnyttelse af al indvindelig landbrugsjord med henblik på at leve af landbrugseksport til England. Intet måtte derfor beskære omfanget og dyrkningen af "den gode danske landbrugsjord". Det skabte den overordnede problematik, som har formet og omformet de danske kulturlandskaber gennem mere end hundrede og halvtreds år. En problematik som betød, at vi valgte at strukturere fremtidens udnyttelse af Danmarks arealforbrug ved hjælp af en zonelovgivning, der beskytter landbrugsjorden imod opkøb til andre formål på det frie marked. Se figur 8. En administrationskultur som sætter sit markante, interpellative præg på det moderne kulturlandskab, fordi vi vælger at holde funktionerne adskilt på en måde, der ikke blot skal sikre

- Zone 1: by- og industriudviklingsområder
- ▨ Zone 2: interesseområder for by- og industriudvikling
- ▤ Zone 3: interesseområder for sommerhusbebyggelse og fredning
- Zone 4: rene landbrugsområder

Figur 8. Zoneplanen. Forslagets grundtanke er, at hvis man holder bebyggelsen nogenlunde samlet i fremtiden, er der god plads til os alle. Selv om industrien får mangedoblet sine arealer, og selv om 90% af os skulle få havebolig, og halvdelen desuden sommerhus, er der plads til både landbruget og store frie landskaber, endog nationalparker – blot vi planlægger.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

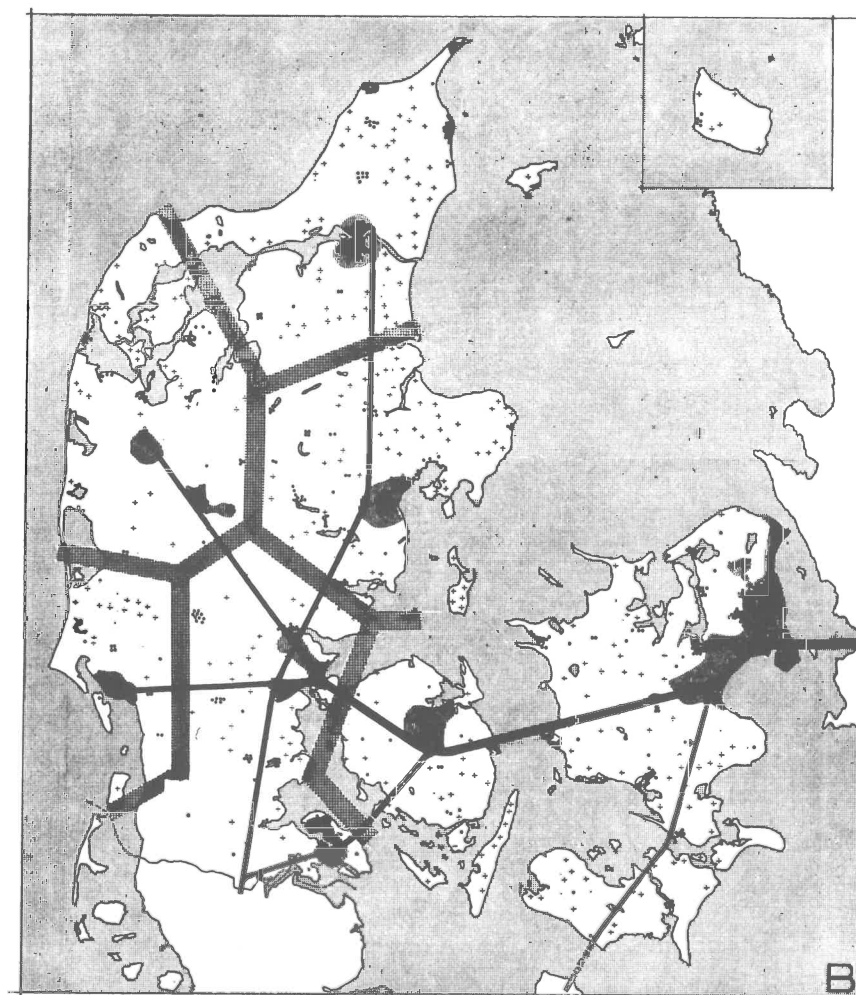
Figur 9. Geografiprofessor J. Humlums eget forslag til et alternativt udgangspunkt for en landsplanlægning, der lod sig specificere ud i en egns- og lokalplansproces, hvis intensjon var at ophæve modsætningen imellem Københavns tiltrækningskraft på den ene side og samtidige svækkelse af sin position i op-landskampen med Hamburg på den anden. Ideen var at skabe et trafik- og vidnbåret bånd af bydannelse ned gennem Midtjylland, der kunne opveje Københavns vækst og samtidig være så tæt forbundet med hovedstaden, at Øst- og Vestdanmark igen kom til at fungere som en enhed i konkurrence med Hamburg.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

arealforbrugets effektivitet, men også slår igennem i vores opfattelse af steder og landskabsæstetik.

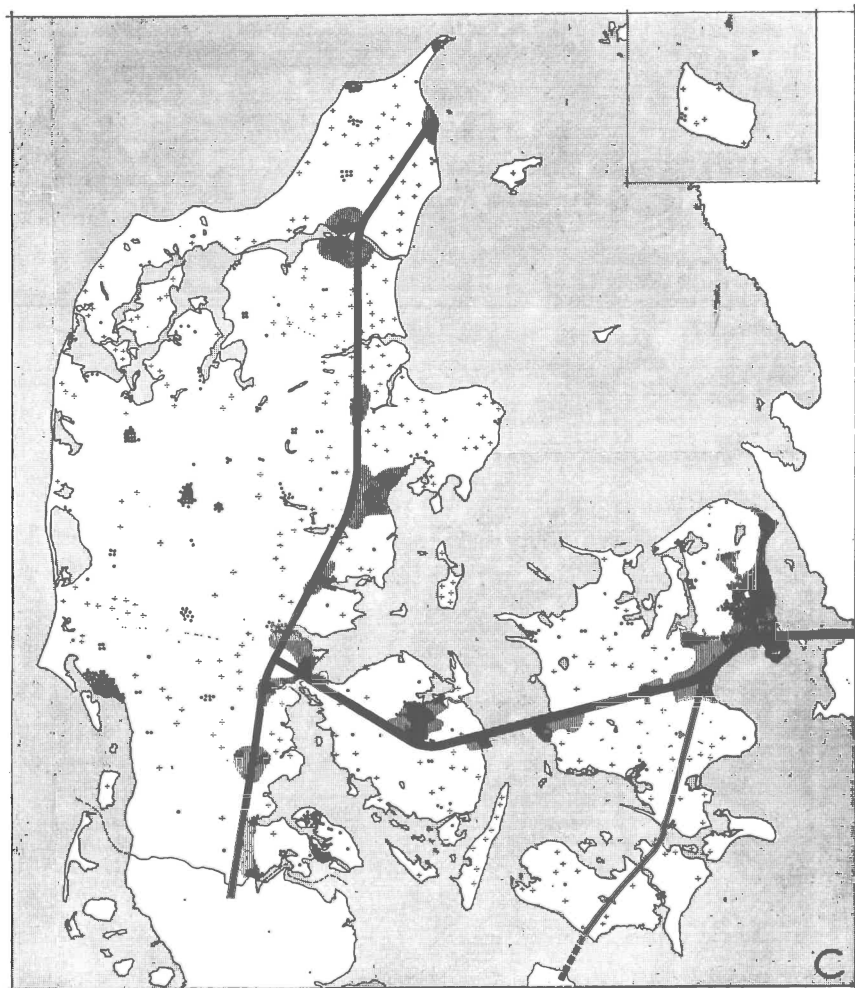
Jeg vil her illustrere dette ved at vise, hvordan suverænitetsproblematikken blev diskuteret og udmøntet i den fysiske planlægnings embedsværk. For denne embedskulturs interne brydninger sætter i efterkrigstiden deres præg på, hvordan Danmark håndterer *oplandskampen* med Hamborg. Til det formål vil jeg tage trafikken ud. For *trafikknudepunkterne* tænktes at danne grundlag for lokaliseringen af Danmarksbyens industrielle udviklingszoner. Især Jyllandsbyens lokalisering var et åbent spørgsmål, fordi dens nye udviklingsområder kunne lokaliseres på principielt forskellige måder – hvilket alle egne i Jylland havde interesse i at påvirke til egen fordel. Hvordan skulle man strukturere den nye industrielle og serviceproducerende samfundsorganismes *trafikårer*? Man skulle i hvert fald have styrket det øst-vestgående trafikbånd. Men hvordan skulle man håndtere det at have én meget stor by, der er beliggende i landets østligste yderkant, og som ydermere suger væksten til sig fra hele Vestdanmark? Samtidig med at landbrugslandet og de vestlige egne (bortset fra fiskeri- og værftsbyerne) affolkes? Man kunne vælge forskellige måder at styrke udvalgte *regioner* udenfor København på.

Fire principielt forskellige løsningsforslag kom til at præge debatten og træk herfra indgik alle i den realiserede diskurs, der materialiserer sig i vor tids fysiske Danmarksmiljø. Mest markant var geografiprofessor Johannes Humlums forslag (Humlum 1966) om at trække en ny motorvej op midt igennem Jylland, der ved Vamdrup indenfor Kolding skærer det øst-vestgående trafikbånd og danner grundlag for en *sydjysk industri-region*. Se figur 9. Nord herfor skulle den danne grundlag for en *midtjysk industri-region* og ved Limfjorden en tilsvarende *nordjysk industri-region*. Umiddelbart nord for den dansk-tyske grænse skulle denne vejføring danne grundlaget for en *sønderjysk industri-region*, der kunne skabe en dansk modvægt til de nærliggende slesvig-holstenske bycentre. Som helhed skulle de fire *Jyllandsbyer* på 30 års sigt kunne afbalancere Storkøbenhavns vækst, og sammen med København og Odense skulle de blive i stand til at klare oplandskampen med Hamborg.

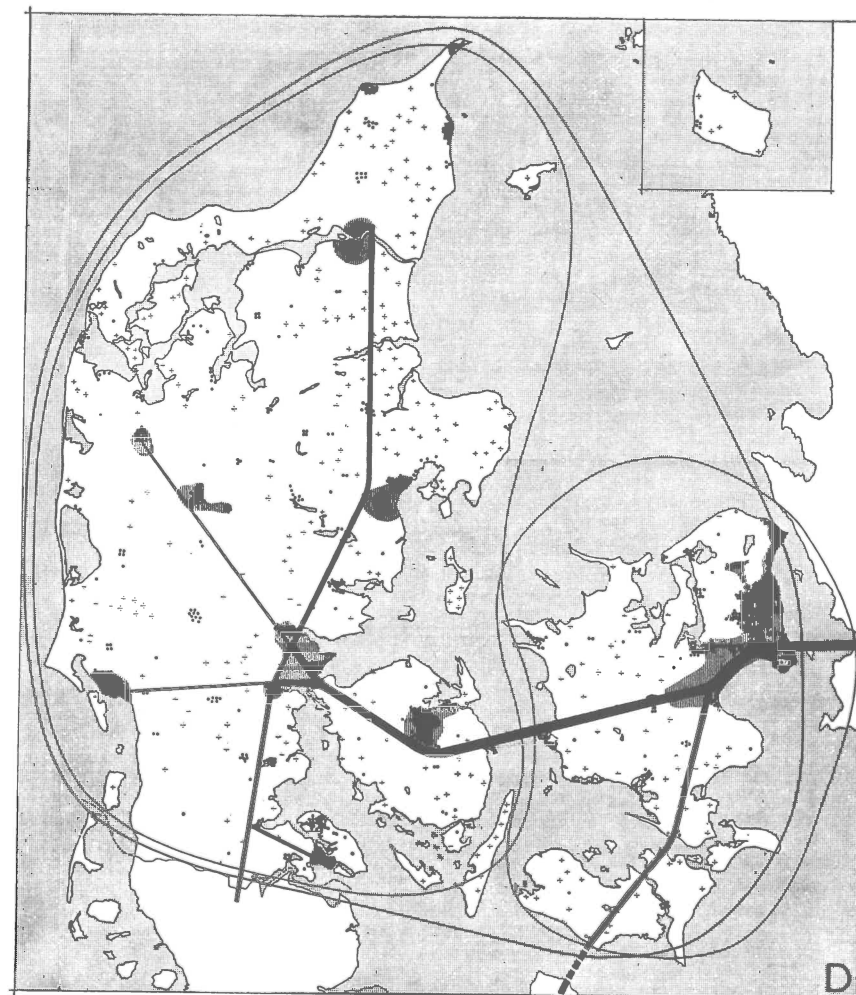
Figur 10. Skitse B, "Recentralisering". Tilvæksten i byudvikling og overordnet byservice tilstræbes koncentreret i et antal regionscentre, som i forvejen har særlig oplagte væksttendenser. De mindre byer i hver region forbindes trafikalt godt med disse centre, og centrene kædes med et højklasset bane- og vejsystem (stort set svarende til de nuværende hovedlinier, dog med en forbedret nordvestlig diagonalvej i Jylland) direkte til landets hovedakse: København-Fredericia. (Denne skitse svarer i hovedsagen til ingeniør Kaufmanns "Stjerneby"-princip, men er ligeledes omtegnet).

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

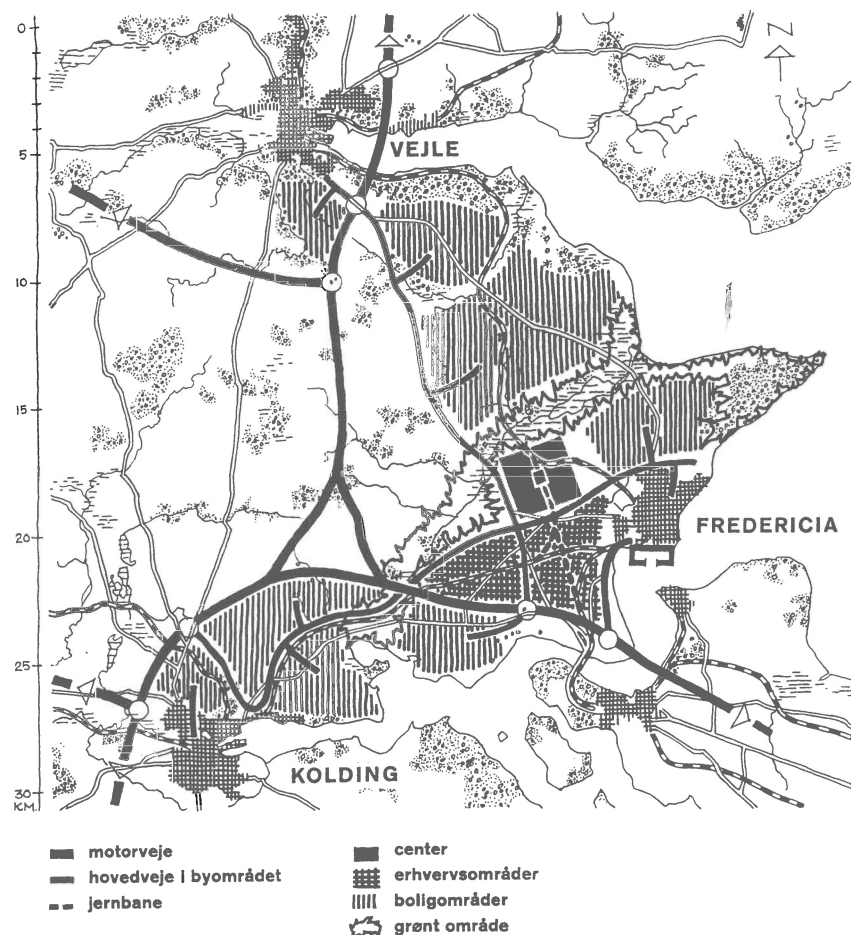
Figur 11. Skitse C, "Trafikbåndet". Kraften sættes ind på at stimulere de bydannelser, der ligger på et højklasset bane- og vejsystem (svarende til de vigtigste nuværende hovedlinier), så alle "udviklingsbyerne" bliver godt forbundet – indbyrdes, med hovedstaden og Europa. Både overordnet byservice og større industri søges placeret på dette trafikbånd (der svagt minder om et stort H, navnlig hvis broforbindelsen til Sverige placeres ved Helsingør). Uden for bybåndet fortsat affolkning og hovedsagelig landbrug, feriesteder og nationalparker.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Figur 12. Skitse D, "Vestdansk storby". Størst mulig kraft sættes ind på at udvikle én ny storby af Göteborgs størrelsesorden i Sydvest-Danmark med centraladministration, højere læreanstalter, agenturer osv. samt gode internationale skibs- og luft-ruter. By-trekanten Fredericia-Kolding-Vejle ville have et passende areal samt en placering, så den kunne betjene ikke alene Jylland-Fyn, men i visse henseender også Østdanmark. Det er muligt at udforme en god og moderne storby på dette sted – hvis vi vil.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

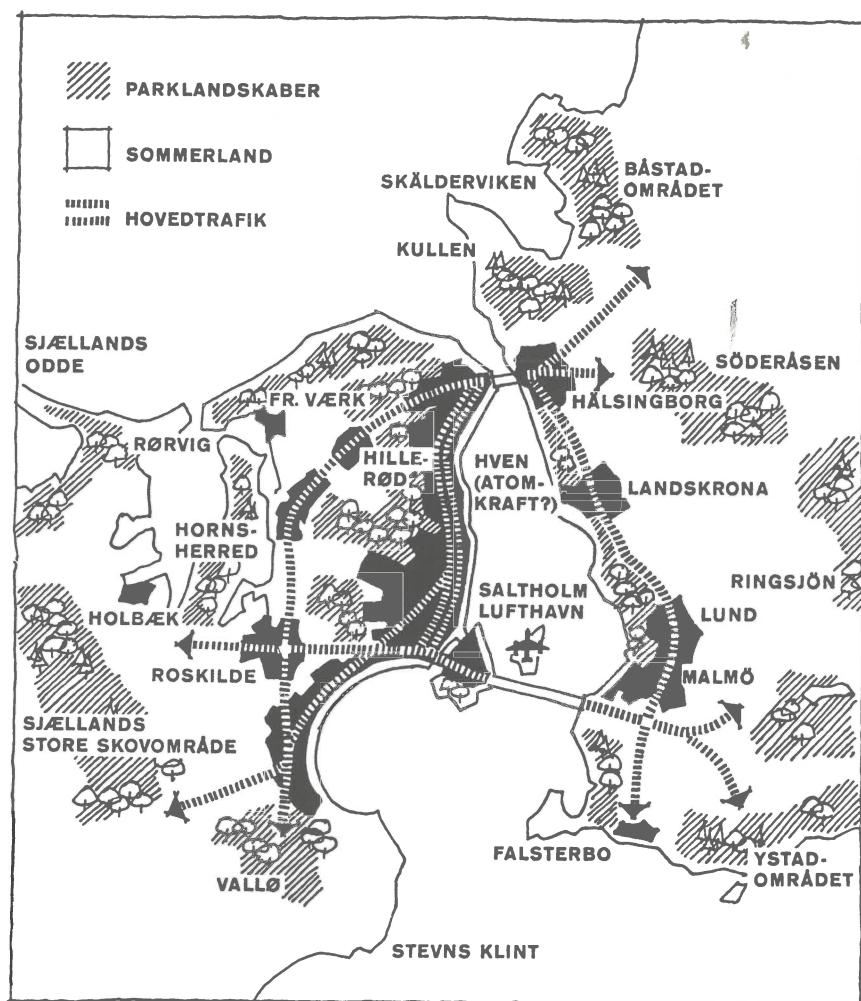
Figur 13. Storby ved Lillebælt? Skitsen viser, at der kan bygges et samlet bysamfund med ½ million indbyggere ud fra de tre nuværende byer, og at bydelene kan få en dejlig beliggenhed uden at tilintetgøre landskabet og uden at komme i strid med de talrige fremtidige hovedtrafiklinier. Skitsen er udarbejdet af arkitekt Kirsten Andersen. Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

Forbundet med internationale højhastigheds TEE-tog ville man med afgang Paris 7.24 være i Hamborg 17.24 og ankomme i Århus 22.00. Jyllandsbyen ville med andre ord kunne få tæt forbindelse med det europæiske bybånd. At skabe *forbindelser* i modsætning til *grænser* var kernen i denne overlevelsesstrategi. Ud over trafikårer og lufthavne var grundlæggelsen af tre nye universiteter et aktivt led i Humlums "decentraliserings"-plan. Et *nordjysk universitet* i Nordjyllandsbyen, et *sydjysk universitet* i Jyllandsbyen ved Vamdrup og *Odense universitet* på Fyn skulle supplere universitetet i København.

Et alternativ til Humlums decentralisering var forslaget om "recentralisering", hvor landets trafikale *hovedakse* forbinder de tre vækstcentre København, Odense og Trekantsbyen ved Lillebælt, hvorfra jernbaner og motorveje udbygges til Esbjergområdet, Herningegnen, Århus og Ålborg, der udbygges som fire jyske vækstcentre med hver deres omkringliggende regionsdannelse. Se figur 10.

Det tredje strategiforslag kaldtes "trafikbåndet", fordi dets position i diskursen var at tale for en udbygning af de to nord-sydgående trafikårer, der gennem henholdsvis Østjylland og Østsjælland forbinder Norden med Kontinentet samt aksens imellem dem over Fyn i det såkaldt "store H". Se figur 11. Det var en taleposition for styrkelse af de hidtidige vækstcentre på øerne og i Østjylland med det afgørende argument, at man ved at koncentrere væksten i stedet for også at brede den ud til Vestdanmark kunne opnå en mere effektiv befolkningskoncentration og bedre udnyttelse af de etablerede trafikanlæg.

Endelig var der ideen om at udvikle en "Vestdansk storby" som modvægt til Storkøbenhavn. Se figur 12. Den kunne grundlægges på vejkrydset imellem den nord-sydgående trafikåre ned gennem Østjylland og den øst-vestgående trafikakse, suppleret med gode forbindelser til Herningegnen og Esbjergegnen. En storby ved Lillebælt ville desuden kunne blive en vestdansk centralhavn på grund af sin beskyttede beliggenhed ved Lillebælts dybe snævring. Som vist på figur 13 var den på tegnebrættet skitseret som en fysisk differentieret byorganisme, der kunne interPELLERES som et nyt by-subjekt – også

Figur 14. Ørestad. Skitsen til en samordning af byerne omkring Øresund blev udformet af arkitekterne Stefan Ott og Ole Thomassen i 1958, og både ideen og byerne er groet godt siden. Nordisk Råd har anbefalet en svensk-dansk statskomité, som skulle drøfte en fælles planlægning. Men planen har sikkert også stærke modstandere. Komiteen er blevet kommunal i stedet for statslig, Øresundsbroen foreslås anlagt ved Helsingør i stedet for København-Malmö, og en lufthavn på Saltholm erklæres på forhånd for umulig.

Illustration: *Danmark under forvandling* af Bidstrup og Kaufmann, 1963

selvom dette ikke gjordes til landets nye hovedstad, som de mest konsekvente fortalere for en relokalisering af regeringsbyen foreslog. Alternativet hertil var den planlagte udvikling af en Øresundsby, der med jernbane og motorveje forbandt Storkøbenhavn og Nordsjælland med de vestsånske bycentre i en "Ørestad" med Saltholm som et udbygget knudepunkt for SAS og international luftfart. Se figur 14. København ville hermed genvinde det opland i nærområdet, som byen havde været i forbavsende grad afskåret fra siden dets afståelse til Sverige, ligesom de svenske byudviklingscentre ville få yderligere moment på deres side af Øresund.

Min pointe er, at i et kollektivt Subjekt som den danske stat udmøntes suverænitetetsarbejds valgte overlevelsesstrategi i en kompleks diskursiv proces, hvis fysiske virkeliggørelse rummer en kombination af træk fra de fleste af de talepositioner, der har modsagt og allieret sig med hinanden undervejs. Ingen hidtil anerkendt form for praksis har været fuldstændig uden indflydelse på planlægningens interpellationspraksis, og embedsværket, hvortil i sidste ende også hører den etnologiske profession, er en aktiv part i den løbende dannelse og omdannelse af Danmark. Når vi i dag har et *Syddansk Universitet* og et universitet i Nordjyllands Amt; når vi bygger en Øresundsbro ikke fordi der er trafik til den, men for at skabe trafik med den; når vi omhyggeligt gemmer broforbindelsen over Femern Bælt til efter konsolideringen af akse øst-vest over Øresund og Storebælt, endda selvom der til det sidste er et befolkningsflertal imod de to forbindelser; når vi strukturerer arealanvendelsen helt ned i lokalplanernes mindste detalje med en zonekultur, der er at aflæse i hvad hver eneste grundejer foretager sig i det ganske land, – så er det alt sammen led i en fysisk planlægning, der som udtryk for det nationale suverænitetetsarbejde som medlemsstat i den Europæiske Union giver etnologien de ypperste muligheder for i landets løbende fysiske omdannelse at udpege kulturmiljøer, der maner til eftertanke om vor egen praksis. Der gør os mere erfarne om de sammenhænge, som ligger bag og om de valg, vi gør, end vi bliver af blot at spejle os i fortidens autentiske minder, fortællinger og uberørte erindringer.

Minde eller Denkmal?

Måske hidrører modsætningen imellem essentialisme og konstruktivisme fra den lidt for hyggelige måde at tale om kulturmiljøer på, vi gerne luller os ind i herhjemme. Vi er trods alt en del af et europæisk erfaringsrum, og dette udnytter vi slet ikke nok til at kunne erfare det, vi er i landskabet og det *vi*, der er i landskabet. Vi tænker os gerne som en nation, der gør sådan og sådan – fint, men vi har også *erfaringer* med at være en nation. Dyrekøbte erfaringer. Dem kunne vi godt give udtryk for i vores kulturvidenskab og kulturlandskab. Udnytte, at de er der alle vegne. Det, Danmark gør efter 2. Verdenskrig, er jo at sige: Familiebruget skal ikke længere være landets grundlag. Andelsbevægelsen ude i hver landsby skal ikke længere være vores grundlag. Husmanden skal ikke længere være grundlaget. Det er ikke arbejdsproduktivitet, men arealproduktivitet vi vil have. Arbejderbevægelsens stolte faggrænser giver ikke længere fleksibilitet nok til at være Danmarksbyens kulturelle grundlag. Og så videre. Vi har som nation truffet mange af den slags sammenhængende og interpellativt afgørende kulturhistoriske valg, som etnologien udmærket kunne tænke *méd*, når vi skal udpege, hvad der for Danmark er relevante kulturmiljøer. Alternativet (eller et tiltrængt supplement) til begreber som: erindring, identitet, kontinuitet, fortælling, fortidsminder, arv og værdier – kunne være at arbejde med begreber som: erfaring, diskontinuitet, praksis, dannelse, selvbevidsthed, kamp og eftertanke. En sådan praksis skal man ikke længere end til vor nabo-by Berlin for at opleve (Bonderup og Priskorn 2001).

Lad mig til sidst give et enkelt eksempel *en miniature*. På Jyllands Nordstrand har vi nogle meget yndige fiskerlejer liggende. De skulle ifølge Humlums forslag have været omegnskommuner til Nordjyllandsbyen, sandsynligvis velstående forstæder. De kunne have været en del af en storby i dag. Det blev de ikke. De forblev tværtimod relativt uberørte af Nordjyllands industrialisering. Af netop den grund er vi tilbøjelige til i dag at udnævne dem som bevaringsværdige "kulturmiljøer". Man fik bygget Hanstholm, der skulle have været Nordjyllandsbyens trafikhavn, men den forblev en fiskerihavn og sugede de nærmest boende kystfiskere til sig, mens andre forblev

ude på deres kystlandingspladser og moderniserede fiskeriet dér i stedet for. Det første vi kan lære af dette er, at disse "miljøer" ikke blot er naturgroede udtryk for folkelig praksis, som det af netop den grund er etnologisk korrekt at hæge om. At de har den karakter, de har, er faktisk noget, der er tænkt over og diskuteret strategisk gennem mange år – faktisk så langt tilbage, som vi overhovedet kan følge en dansk kongemagt. De er dannet af en historie, hvor kongemagten og senere den moderne stat bevidst har planlagt og effektiviseret udnyttelsen af landets ressourcer og infrastruktur ved eksempelvis at give havboerne skudehandlerprivilegier, indrullere dem i flådens mandskabslistor eller i vor tid at støtte bygningen af læmoler og nye bådtyper, hvormed de danske havfiskere har taget kampen op om havets ressourcer med de engelske, de tyske og de hollandske fiskerikompagnier. Men fordi vi gav os i kast med at industrialisere fiskeriet i Hanstholm og andre store statshavne, fordi vi afstod fra at bygge Nordjyllandsbyen, og fordi vi i stedet valgte at udlægge store kystområder i Thy og Han Herred som det, planlæggerne dengang kaldte "nationalparker", så betragter vi i dag kystfiskerlejerne – og især dem der kun har et "traditionelt" fiskeri med havpramme tilbage – som kulturmiljøer, der skal hægges om og plejes med fredningszoner og beskyttelsesforanstaltninger, så de ikke kommerialiseres mere end højest nødvendigt af den stedlige turistindustri.

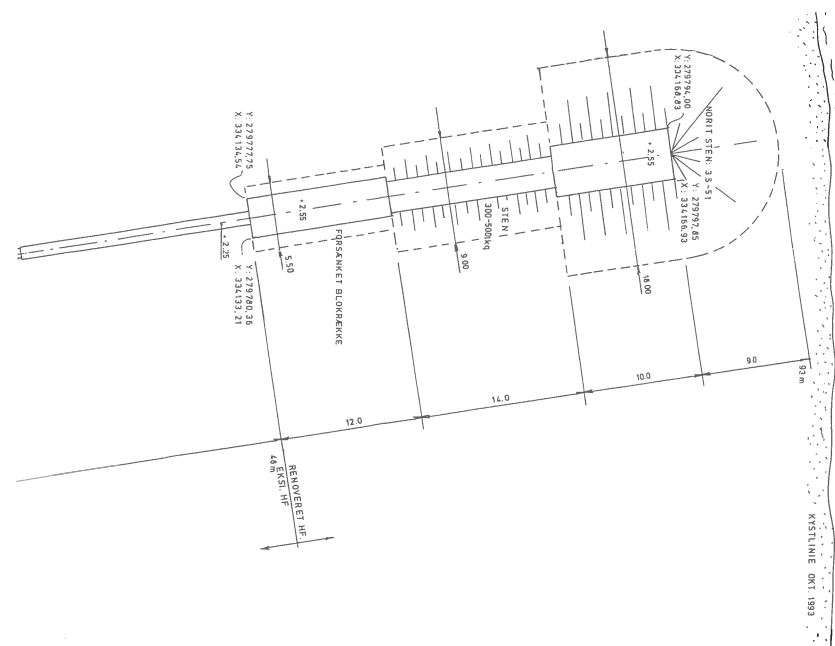
Det, jeg advokerer for med dette eksempel, er, at det kunne åbne vore øjne for de egentlige eksistensbetingelser for vores egen praksis at inddrage den stats kulturhistorie, vi selv er en del af, og som løbende lægger strategier for at lave Danmark om. Den danske stats omlægning af sin samfundsorganisme fra fødevarebaseret til industrialiseret eksport har lært os, at landsplanlægning har drastiske konsekvenser for enhver egnsplanlægning og de kulturlandskaber, den i praksis skaber. Etnologerne kunne blive mere erfarne med den rolle, de som embedsværk selv spiller, når de udpeger, hvad der er bevaringsværdig kulturhistorie, ved at sætte fokus på, hvad Danmark har gjort, har valgt og har fravalgt, og hvilke konsekvenser det får for vores praksis, at vi har gjort sådan og gør, som vi gør. Udfra det perspektiv, at det relevante er de steder og miljøer, der kan give os erfa-

ring med denne praksis, er det et afgørende kriterium for udpegningen af *kulturmiljøer*, at de rummer og fremkalder denne form for erfaring. Ikke fordi det gennem sin historiske kontinuitet fastholder en identitet, men fordi det gør os mere erfarne, end vi ville være uden i vore daglige omgivelser at blive konfronteret med de fysiske udtryk for sammenhængene i og konsekvenserne af vores kollektive praksis.

Da jeg sad i *Kulturhistorisk Råd*, stødte jeg på sagen om Stenbjerg. Denne lille fiskerby ligger så tæt på Hanstholm, at efter flere ungdomsgenerationers udvandring til Esbjerg og Thyborøn var der en overgang for få unge fiskere tilbage, til at byens fiskeri også kunne stå imod indvielsen af Hanstholm havn. Ophalingsspillet i byen blev på etnologisk foranledning gjort til museum, da den sidste store havbåd blev lagt op og senere kørt til museet i Esbjerg. På dette tidspunkt tænkte mange, at Hanstholm med sine supertrawlere ville samle alt fiskeri på egnen – sådan var "udviklingen", og den ville der ikke i fremtiden være nogen, der satte sig op imod. Det betød, at man med en tilpas fredning af landingspladsen, ved at placere en parkeringsplads til turisterne ved siden af pladsen og ved at skabe en butiksfri zone kunne bevare Stenbjerg strand som et kulturmiljø i begrebets allerfredeligste forstand, nemlig som det lille fiskeleje der er forladt og hvis maleriske gyde af redskabshuse står som et smukt minde om vesterhavsfiskeriets vugge. Stenbjerg blev på smukkeste vis arketyper på velbevaret dansk kulturmiljø, hvilket man kan takke en kombination af A.P. Møllers sponsorering af redskabshusenes restaurering og etnologernes sans for at sætte ind i tide med at redde landingspladsen for. Det lykkedes på forbilledlig vis, når man sammenligner med, hvad der siden er sket i nabobyen Nørre Vorupør. Hvad mere kunne vi gøre for dette stykke jordfaste kulturarv? Vi har først og fremmest søgt at sikre de maleriske redskabshuse, der udgør grundstammen i det fysiske kulturmiljø.

Myndighederne var sig således også deres kulturhistoriske ansvar bevidst, den dag en kæmpe stålpram, som bruges til at transportere store norske granitblokke til vestkystens havnebyggerier med, i en storm rev sig løs fra slæbebåden ude til havs, drev ind til Stenbjerg og fjernede *læmolen* fra havets overflade. Det betød, at Stenbjergboerne

ikke længere kunne lande i læ af deres gamle mole, når de løb ind med deres små havpramme til landingspladsen i Stenbjerg. Det ekspanderende pramfiskeri, som gav nye generationer af unge lyst til at blive i Stenbjerg, og som betød, at fiskerlejet ikke var blevet en død kulisser, men et levende kulturmiljø, dette fiskeri var nu som tidligere helt afhængigt af, at molen gav læ for bølgerne fra vest. På grund af den ødelagte læmole mistede pramfiskerne for mange havdage til at det hele kunne gå rundt, hvilket betød, at der blev færre og færre tilbage, som kunne bruge, finansiere og selv vedligeholde redskabshusene, pakhuset, det nye spil og pladsens øvrige faciliteter. Det indelbar, at Stenbjerg synes at havne i en situation, der ligner den, Søren Byskov beskriver fra Aså og Voerså: Et minderigt sted, men i forfald og på vej til at blive en stadig mere funktionstømt og indholdstom kulisser (se Byskovs artikel i denne bog). Men hvad gjorde myndig-

Figur 15. Skitse til restaurering af den strandhøfde, der skal beskytte Stenbjerg som monument.

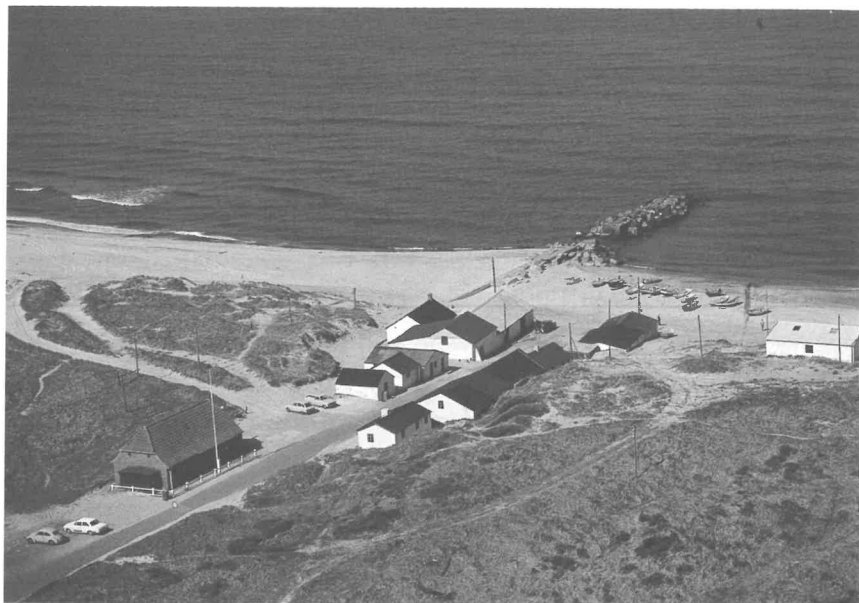
Figur 16. Den værste storm i mands minde tog flere meter af Stenbjergs yderste havbakker i februar 1962. Selvom læmolen ude i havet dengang var i fuld funktion, kunne selv de store havbåde trækkes op i klitten foran spilhuset og den øvrige bebyggelse. Derfor tror fiskerne ikke på, at en læmole ude i havet kan blive skyld i, at redskabshusene skylles bort (foto: Tage Jensen).

hederne? Man restaurerede på turistinteressernes foranledning en *høfde*. For der er jo tale om et umisteligt kulturmiljø. Fint! Og hvor bygger man den så? Oppe på stranden! Hvorfor bygger man den oppe på stranden? Fordi eksperterne er bange for, at der skal komme en storm og skylle husene væk. I stedet for en læmole anlægger man en strandhøfde oppe ved husene til at samle sand. Se figur 15. Pointen er, at den ikke må rage ud i vandet, fordi dette ikke må hindres i at løbe bort langs land, når det stormer fra nordlige vindretninger. Den gamle læmole gik ikke helt ind til land, så vandet kunne løbe indenom den i nordenstorm. Og det forhindrede ikke læmolen i at beskytte *landingen* imod de høje "stoksøer", der til hverdag kommer rullende ind fra vest og sydvest. Men på grund af høfden oppe på

stranden har man siden afvist Stenbjergfiskernes ansøgning om at måtte udbedre læmolen ude i havet, fordi Kystinspektoratets eksperter frygter, at vandet ikke vil kunne løbe mellem høfden og molen, men risikerer at stuve sig op til klitfoden under nordenstorm.

Sådan var situationen i Stenbjerg, da jeg kom ind i *Kulturbhistorisk Råd*. Et grundprincip i moderne forvaltning af kulturhistoriske værdier lyder, at jo mere man hjælper folk til at gøre det rigtige, desto større lyst får de også til at gøre det. Udfra det princip støtter eksempelvis Skibsbevaringsfonden ejerne af de gamle skibe, vi regner for umistelige dele af den danske kulturarv. Men sommetider er det lige modsat. I nogle situationer er den bedste måde at mobilisere folk til kamp for at bevare deres egne huse at sætte en bulldozer på, eller i hvert fald sige, at det har myndighederne tænkt sig at gøre. Dét kan rejse en folkevilje! Sådan forholdt det sig også i Stenbjerg. Hvis der var noget, der kunne hidse havboerne op, så var det dette, at *Skov- og Naturstyrelsen* og *Kystinspektoratet* forhindrede dem i at samle penge ind til reparation af deres læmole ude i havet, fordi staten havde anlagt en høfde oppe på den tørre strand! Da jeg uforvarende faldt i snak med folk fra Stenbjerg Fiskeriforening, spurgte de straks, om jeg ikke som etnolog kunne få de antikvariske og de vandbygnings-tekniske eksperter til at forstå, at en læmole skal ligge ude i vandet. For som stenbjergbo er det dybt godnat, at myndighederne forbyder fiskeriet fra pladsen ved at lægge cementblokke ud på stranden, der skal beskytte stenbjergfiskernes redskabshuse oppe i klitten, fordi disse huse (også uden strandhøfde) har ligget der i hundreder af år! Nej, sagde de venligt til mig i *Kystinspektoratet*, for hvis vi giver tilladelse til at reparere læmolen, så kan der ikke komme strøm nok forbi, og så risikerer vi, at havet går indenom høfden og skyller husene væk. Til det kunne man have spurgt: Hvad gør det, at husene eventuelt bliver skyllet væk? For i så fald ville der være fiskeri fra stedet, og så bygger stenbjergfiskerne sig nogle nye huse. Men så ville det fysiske kulturmiljø være gået tabt, og det har myndighederne ansvar for, at det ikke gør. Så det er blevet det levende fiskerlejes forbandelse, at det er blevet udpeget som umisteligt kulturmiljø.

Belært af denne erfaring med det kulturhistoriske embedsværks

Figur 17. Stenbjerg fiskerleje 1977, mens der endnu var en god landingsplads i ly af den gamle læmole ude i havet, som gjorde det muligt for den aktive flåde af havpramme at sejle ud og løbe i land trods vestlig vind og stoksø (foto: Aage Pedersen).

egen praksis konkluderede jeg, at i Stenbjergs tilfælde ville det helt rigtige være at bestemme et levende kulturmiljø som det modsatte af en tom kulisse. Og et levende kulturmiljø skaber man i et tilfælde som dette ved at lade folk *selv* få chancen for at tilkæmpe sig mulighederne for at udfolde den praksis, der holder miljøet levende og funktionsdueligt – i dette tilfælde ved at lade de unge og energiske stenbjergfiskere gennemføre deres klassiske pengeindsamling på egnen for at skaffe midler til at fjerne høfden på stranden og (med blandt andet betonblokkene herfra) at reparere læmolen ude i havet. Så de igen kan løbe i land med bådene på de høje stoksøer i læ af deres gamle mole og sælge fisk til alle, der tager derud for at nyde både synet, oplevelsen og de friske havtorsk. Embedsværket kunne tilmed sætte pris på – måske give en pris for – at der er en lokalbefolkning på stedet, hvis liv og engagement fylder kulturmiljøet med liv og sjæl.

Figur 18. For at sikre det fredede kulturmiljø må fiskerne ikke længere have en læmole ude i havet – kun denne strandhøfde (foto: Aage Pedersen).

Se her vil jeg med denne erfaring rigere – det vil sige vel vidende, at det åbenbart strider for frontalt imod embedsværkets aktuelle syn på “udviklingen” og imod dets antikvariske omgang med kulturarvens kulturmiljøer at foretrække det levende miljø frem for kulissen – sige: Selvfølgelig gør man *i øjeblikket* det rigtige ved *ikke* at følge Stenbjergboerne. For i Stenbjerg har vi i dag et sandt kulturmiljø, som i havlysets krystalklare syn for sagen, trænger sig på med en kollektiv erfaring, hvoraf vi (ikke mindst embedsværket) kan lære, hvad der er konsekvensen af at betragte helheden af de efterladte *fysiske kulturgenstande* som det umistelige ved kulturmiljøet. Stenbjerg landingsplads ligger der som et pragtfuldt fortidsminde med sine få pramme, tomme fiskepakkeri og øde redskabshuse. De er dødsrukke. Ingen lokale, unge mennesker forstyrrer billedet. Og man har høfden – den antikvariske forudsætning for hele sceneriet – smukt beliggende højt

oppe på stranden, og stumperne af den uvirksomme læmoleude i havet. Her har vi med et udsøgt kulturmiljø at gøre, fordi det udsiger erfaring. Lige så udtryksfuldt som bunkeren i klitten udsiger sin erfaring. De tvinger os til eftertanke, som et ægte *Denkmal*.

Litteratur

- Almanakken. NEFA-information 4,5,6/2001*, Institut for Arkæologi og Etnologi, København.
- Blicher, Niels 1795: *Topographie over Vium Præstekald*, Det kgl. Landhusholdningsselskab, København.
- Bidstrup, Knud & Erik Kaufmann 1963: *Danmark under forvandling*, Danmarks Radios Grundbøger, København.
- Bonderup, Kamilla & Sara Priskorn 2001: "Det nye Berlin – en samlet hovedstad". I: *Almanakken. Nefa-information 5/2001*, Institut for Arkæologi og Etnologi, København.
- Humlum, Johannes 1966: *Landsplanlægningsproblemer: med skitse til en landsplanlægning i Danmark*, Skrifter fra Geografisk Institut ved Aarhus universitet, København.
- Højrup, Thomas 2002: *Dannelsens Dialektik. Etnologiske udfordringer til det glemte folk*, Stats- og livsformer bd. 3, Etnologiske Studier, København.
- Kragh, Jens Otto 1945: *Fremtidens Danmark*, Socialdemokratiets Politik, Socialdemokratisk Forbund, København.
- Selmer, Jørgen 1999: Er kulturmiljø kun fortid? – Refleksioner for arbejdet med kulturarv og kulturmiljø på storbyens lokalmuseum. I *Danske Museer*, april 1999, side 4-8, København.
- Steenstrup, Johannes (red.) 1903 – 1907: *Danmarks Riges Historie*. Det Nordiske Forlag, København og Kristiania.
- Sundt, Eilert 1974-78: *Verker i udvalg I-XI*, Oslo.

Thomas Højrup er dr.phil., lektor i Europæisk Etnologi ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet. Medlem af Skibsbevaringsfondens bestyrelse og af Det Faglige Råd for Nyere Tids Kulturhistorie. E-mail: hrup@hum.ku.dk.

Litteratur om kulturmiljø

Følgende litteraturoversigt er ingen fuldstændig bibliografi, men et udvalg af nyere litteratur, der kan give indblik i kulturmiljøfeltet. I udarbejdelsen af listen er der fokuseret på udgivelser, der specifikt omhandler teoretiske overvejelser vedrørende "kulturmiljø" som begreb og/eller har et generelt (nationalt) fokus. Det skal understreges, at mange værdifulde bidrag til den kulturhistoriske bevaringsdebat således ikke er repræsenteret her. Med hensyn til den gældende lovgivning på kulturmiljøområdet henvises til Skov- og Naturstyrelsen, Kulturarvsstyrelsen og Landsplanafdelingen. Ikke mindst lovgivningen og særligt de statslige udmeldinger i forbindelse med regionplanlægning ligger til grund for en lang række projekter, planer og registreringer rundt om i landet. Generelt er denne litteratur ikke inkluderet på listen – det gælder eksempelvis kommune-, kulturmiljø- og bydelsatlas (aktuel publikationsoversigt fremgår af Kulturarvsstyrelsens hjemmeside) samt diverse regionplaner, plejeplaner, lokalplaner, plus tillæg og forundersøgelser til sådanne udgivelser. Her henvises til landets amter, kommuner og kulturmiljøråd. Endelig skal der rettes en venlig tak til de amter og kulturmiljøråd, der har bidraget med forslag til listen.

- Bech, Jens: *Fra fortidsminder til kulturmiljø: Hvad Alstrup Krat og Hohøj gemte*. Kulturministeriet, Kulturarvsstyrelsen, 2003.
- Bornholmske Missionshuse*. Temagennemgang. Kulturarvsstyrelsen, 2002.
- Bräuner, Klavs Hybel (m.fl.): *Bevaring af kulturmiljøet. Håndbog 1999*. Landsforeningen for Bygnings- og landskabskultur, 1999, 104 s.
- Bygninger i Landskabet. Rapport fra Temaeftermiddag*. Kulturmiljørådet i Frederiksborg Amt, 2000, 32 s.
- Bynatur i Norden* (TemaNord 1998:561). Nordisk Ministerråd, 1998, 108 s.
- Carlberg, Nicolai & Søren Møller Christensen: *Kulturmiljøer i Københavns Havn. Et pilotprojekt*. Kulturmiljørådet for Københavns og Frederiksborg Kommuner, 2001.

Siden midten af 1990'erne har kulturmiljø været et centralt begreb i diskussionen af, hvordan kulturhistoriske spor i landskabet bevares og forvaltes. Hvorfor er der interesse for dette begreb netop i disse årtier, og hvilke samfundsmæssige og kulturelle forandringsprocesser afspejler denne interesse? Hvordan kan begrebet opfattes og operationaliseres, og hvordan kan universiteter, museer og den offentlige forvaltning samarbejde og udfordre hinanden i forhold til kulturmiljøarbejde og -forskning? Dette er nogle af de centrale spørgsmål, som ni danske og svenske forskere, embedsmænd og museumsfolk forholder sig til i denne antologi.

Antologien er den første danske udgivelse om kulturmiljø, hvor den bærende interesse ikke er præsentationer af konkrete kulturmiljøer eller afklaring af metodiske spørgsmål, men i stedet et forsøg på at anskue kulturmiljø i en bred kulturel og samfundsmæssig sammenhæng.

ISBN 87-7289-871-2

9 788772 898711